

Provincie Utrecht
Statengriffie
Archimedeslaan 6
Postbus 80300
3508TH Utrecht

Het Onderdoor 25
Postbus 30, 3990 DA Houten
Telefoon 030 639 26 11
Fax 030 639 21 33
E-mail: gemeentehuis@houten.nl
Internet: www.houten.nl

GESCAND

034 02.04.2015

Datum	Uw kenmerk	Uw brief van	Ons kenmerk	Bijlagen
1 april 2015		---	RO	4

Onderwerp
Waardevolle Waterlinie in Topregio Utrecht

Geachte fractievoorzitters,

Met deze brief willen: Gemeente Houten (voorzitter bestuurlijke regionale samenwerking Linieland), Gemeente Nieuwegein, Gemeente Vianen, Rijkswaterstaat, Staatbosbeheer, Waterschap de Stichtse Rijnlanden, Gemeente Bunnik, en Gemeente de Bilt laten weten op welke wijze zij als samenwerkende partijen willen blijven bijdragen aan het ontwikkelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) en daarmee aan de Topregio Utrecht. Hierbij zal SLO (Stichting Liniebreed Ondernemen) zich als partner blijven inspannen om, als onafhankelijke partij, ondernemerschap en activiteiten in de Linie te organiseren en te promoten. Wij vragen nu uw steun.

Met veel passie en betrokkenheid werken publieke en private partijen al 10 jaar samen om de ambities voor de NHW te realiseren. Hier zijn wij als belangrijke schakel in het gebied trots op en wij voelen ons mentaal eigenaar van een belangrijk gedeelte van het nationaal project en genomineerd werelderfgoed de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Successen door samenwerking in de NHW

De samenwerking heeft al veel mooie duurzame resultaten opgeleverd. Die resultaten hebben gezorgd voor grote economische en recreatieve impuls. Door de constructieve grensoverschrijdende samenwerking is een aanzienlijk multiplier effect bereikt met de provinciale bijdrage. In bijlagen 1 en 4 krijgt u een indruk van de hoogtepunten de samenwerking in provincie Utrecht en Liniebreed. Voor meer informatie kunt u kijken op de website <http://www.hollandsewaterlinie.nl>, www.forten.nl en naar de film "Linieland de resultaten van 5 jaar samenwerking" via <https://vimeo.com/113022127>.

Deze impuls heeft geleid tot herstel van veel elementen van de Waterlinie met als flankerend effect: een grote economische impuls, meerdere grote verkeerskundige barrières zijn afgelopen 5 jaar geslecht, het recreatief potentieel is opgewaardeerd en bijzondere landschappen en natuur zijn behouden en versterkt. De opgave is ver gevorderd maar nog niet af.

Voor de gemeentelijke verkiezingen hebben we van de Provincie Utrecht een folder ontvangen voor steun aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie en het verzoek om te blijven investeren in de NHW (zie bijlage 3).

Nu vragen wij uw steun voor het thema:

“Nieuwe Hollandse Waterlinie als ruggengraat voor Topregio Utrecht”

De Waterlinie is een grote waarde voor de economie, de cultuurhistorie en de natuur van de Topregio Utrecht. De combinatie van de unieke cultuurhistorie en de grote stedelijke dynamiek maakt deze regio tot een bijzonder aantrekkelijke vestigingsplaats voor ondernemers en bewoners. Door onze gezamenlijke inspanningen is dit historische landschap bekender, toegankelijker en beter beleefbaar geworden.

De mate waarin die status rendeert, is vooral afhankelijk van de ambitie die ondernemers en (lokale) overheden hebben om de kwaliteiten van dit gebied optimaal te benutten in de komende jaren.

Provinciale koers 2015-2020

Wij waarderen de koers die is uitgezet in het Provinciaal Koersdocument (vastgesteld 3 juni 2014). Wij ondersteunen deze koers en willen deze samen met u gaan uitvoeren. Net als u gaan wij voor: het behalen van het optimale rendement uit de gezamenlijke investering, het recreatienetwerk en de forten en de Unesco werelderfgoed status.

Om dit te bereiken voorzien wij in de komende 4 jaar de volgende acties:

- **Behoud van de goede samenwerking met alle betrokken partijen en tegelijkertijd een eenvoudige organisatiestructuur passend bij de opgave;**
- **Communicatie en promotie van de NHW in de Topregio Utrecht;**
- **Versterken van privaat en particulier initiatief op de forten;**
- **Gezamenlijke visievorming en sturing op processen die het geheel van de NHW betreffen;**
- **Ondersteunen van de provincies bij verwerving UNESCO-status.**

Een nadere toelichting op deze actiepunten vindt u in bijlage 2 van deze brief. De constructieve samenwerking met de provincie heeft een belangrijke nieuwe ontwikkeling voor de Waterlinie ingezet. Wij willen deze samenwerking met u graag voortzetten.

Wat doen wij zelf?

- Wij investeren samen met ons netwerk van partners (vrijwilligers, bewoners en ondernemers) in de Waterlinie. Dit doen we door inbreng van kennis van herontwikkeling, begeleiding van ondernemers, beheer van terreinen en objecten, of door eigen cofinanciering. Wij breiden de bestaande goed draaiende samenwerking graag verder uit, om de maatschappelijke betrokkenheid nog sterker te maken.
- Wij voelen ons eigenaar van dit gedeelte van de Waterlinie en willen de gebiedsontwikkeling regionaal begeleiden en aansturen.
- Wij zijn trots op de Waterlinie en de resultaten van de samenwerking en zorgen graag voor de communicatie en PR in de lokale, regionale en nationale media.

- Wij zetten onze ruimtelijke bevoegdheden gezamenlijk in. Kansen en bedreigingen in de regio worden bij elkaar gebracht en bestuurlijk besproken. Het verenigen van zowel visievorming, uitvoering als planologische instrumenten en kennis van economische ontwikkeling in regionale bestuurlijke commissies zorgt voor snelheid, daadkracht en kwaliteitsborging.
- Wij verankeren de uitvoering in de vorm van een goed functionerend Linielandnetwerk. De ambtelijke werkteams binnen de betrokken uitvoerende organisaties zijn op elkaar ingespeeld en kennen het gebied en de ontwikkelingen die er spelen.

Wat kunt u doen?

- Hopelijk bent u, als provinciaal statenlid, net als wij trots op de Waterlinie en de gezamenlijke prestaties van de afgelopen jaren, zowel binnen uw organisatie als daar buiten. Blijf ook komende jaren actief deelnemen aan de samenwerkingsverbanden van de Waterlinies, want het is nu tijd om te oogsten!
- U heeft de kans om belangrijke taken van de provincie onder te brengen in de Waterlinies. Deze bieden een prachtig podium om zorg, sport, cultuur en (gastvrijheids)economie te laten floreren. Het motto van de Waterlinies is verschoven van behoud door ontwikkeling naar behoud door gebruik.
- Help ons en stimuleer de samenwerking van de Waterliniepartners en combineer Waterlinieprojecten met verschillende programma's en stel de financiële middelen zoals omschreven in het provinciaal koersdocument beschikbaar als cofinanciering.
- Wees integraal, doelgericht en creatief in denken, doen en faciliteren zodat regionaal gewenste ontwikkelingen en kansrijke oplossingen worden bereikt vanuit de vraag: Wat willen we en hoe maken we dat met elkaar mogelijk ?

Wij hopen dat ons aanbod om bij te dragen aan de toekomst van de Nieuwe Hollandse Waterlinie op uw steun kan rekenen.

Met vriendelijke groet,

De Gemeente Houten (voorzitter samenwerkingsverband Linieland), de Gemeente Nieuwegein, Staatsbosbeheer, Rijkswaterstaat, Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden, de Gemeente Vianen, de Gemeente de Bilt en de Gemeente Bunnik

Bijlagen:

1. Resultaten samenwerking
2. Toelichting op actiepunten
3. Folder NHW
4. FORT! Magazine

Bijlage 1: Resultaten samenwerking

Grote economische impuls door:

- Nieuwe functies voor meer dan 10 forten in de provincie Utrecht.
- Coöperatie van 20 streekproductenboeren, als houder van het open landschap
- In samenwerking met gebiedspartners en Stichting Liniebreed Ondernemen is een verleidingstrategie/gebiedspromotie gestart om bewoners, investeerders en ondernemers te binden aan de waterlinie. De Linie heeft nu al een stevig regionaal en landelijk netwerk van actieve ondernemers, dat het rendement op de forten wil vergroten.

Meerdere grote verkeerskundige barrières zijn afgelopen 5 jaar geslecht:

- A27 door de oplevering Streektransferium (mei 2014)
- Het Amsterdam Rijnkanaal door de realisatie van de nieuwe Heemstedse Brug (juli 2015)
- De Lek met het in de vaart brengen Liniepont tussen (Fort Honswijk/Everdingen) (oplevering 2011)

Het recreatief potentieel is opgewaardeerd met de komst van:

- Opwaarderen van Ruigenhoek in de Bilt.
- Bunkerpad in Bunnik
- Streektransferium Linielanding (mei 2015)
- Opwaarderen en recreatief inrichten van het Waalse Bos en Verdrongenbos
- Werk aan de Groeneweg
- 10 kilometer kanoroute (2013) en opwaarderen/aanleg: 20 kilometer fietspad en wandelpad (2012),

Bijzondere landschappen en natuur zijn behouden en versterkt:

- Versterking Noorderpark Utrecht/de Bilt
- Gebiedsvisie Laagraven
- Gebiedsvisie Eiland van Schalkwijk
- Ontwikkelen vlermuishotel in de lunetten te Utrecht
- Bouwstenen voor natuurontwikkeling voor particulieren in de NHW

Bijlage 2: Toelichting op de actiepunten

Versterken van privaot en particulier initiatief op de forten

Vorig jaar hebben de bestuurders de handen in één geslagen om per fort/werk samen met de eigenaren, omwonenden en private partijen een herontwikkelingsstrategie te ontwikkelen.

Per locatie is een passende ontwikkelstrategie aanwezig en zijn coalities van publieke en private partijen gevormd. De overgebleven onrendabele top van de objecten verdient onze gezamenlijke aandacht.

Uw bijdrage is noodzakelijk om deze forten een duurzame toekomst in gebruik en beheer te geven.

Voor de volgende forten ligt de bal op de stip om de herontwikkeling van start te laten gaan: Ruigenhoek, Rijnauwen, Waalse Wetering, Plofsluis, Honswijk, Everdingen en de Nieuwegeinse forten Juphaas en Vreeswijk.

Communicatie en promotie van de NHW en de Topregio Utrecht

Het gezamenlijk uitlijnen van de relatie NHW en Topregio Utrecht en toeristisch potentieel optimaal benutten. Door onze gezamenlijke inspanningen is dit bijzondere gebied bekender, toegankelijker en beter beleefbaar geworden.

Gezamenlijke visievorming en meekoppelen met gebiedsontwikkelingsprocessen in de regio

De Nieuwe Hollandse Waterlinie fungeert met het uitvoeringspakket Nota Ruimte als ruimtelijke drager voor de structuurvisie Eiland van Schalkwijk, Integrale landschapsvisie Laagraven, de A12-zone en de verbreding van het Lekkanaal. Om de schootsvelden open te houden is de Nieuwe Hollandse Waterlinie tevens gekoppeld aan nieuwe landbouw- en waterbergingsconcepten. Wij willen de Nieuwe Hollandse Waterlinie als één van de ruimtelijke dragers ook meenemen in de gebiedsprocessen van Laagraven, transformatie Rijnhuizen te Nieuwegein, Noorderpark/Ruigenhoek) en de ring Utrecht.

Ondersteunen van de provincies bij verwerving UNESCO-status

De actieve inzet van (lokale) overheden in de afgelopen jaren heeft ervoor gezorgd dat de Stelling van Amsterdam de UNESCO Werelderfgoedstatus heeft verkregen. Als uitbereiding op de UNESCO-status van de Stelling van Amsterdam is de Nieuwe Hollandse Waterlinie nu ook genomineerd. Om de kansen te effectueren moeten we onze gezamenlijk inzet voortzetten.

Waterlinies in Nederland

Cultuurhistorisch
erfgoed

Mysterieuze verhalen
en beleving

Schitterende natuur

Economische
bedrijvigheid en
werkgelegenheid

Culturele, zakelijke en
sportieve activiteiten

Een betere
leefomgeving

De waterlinies - Nieuwe en Oude Hollandse Waterlinie, Stelling van Amsterdam, Grebbelinie en de Zuiderwaterlinie - zijn ooit gebouwd om ons in oorlogstijd te beschermen. Door het grote gebied met sluisen en dammen onder water te zetten, hielden we de vijand buiten de deur.

De forten boden extra verdediging op de zwakke plekken.

Tegenwoordig zijn de linies prachtige groene gebieden. Bij de forten, schuilplaatsen en waterstaatkundige werken valt heel wat te beleven. Op de fiets, te voet of over het water.

Veel forten en vestingsteden zijn gerestaureerd en hebben nieuwe functies gekregen. De maatschappelijke waarde is enorm. De linies verdienen daarom al uw aandacht en ruimte voor verdere ontwikkeling en behoud.

Cultuurhistorische waarde Met meer dan 1 miljoen bezoekers aan talloze evenementen en exposities vormen de waterlinies een cultuurhistorische attractie van jewelste. Cultureel erfgoed met unieke Hollandse verhalen. Over de strijd tegen vijandelijke legers. Maar ook over de rol van het water. Nu eens niet als bedreiging, maar als redding. Op en rond de forten, kastelen en vestingsteden herleven deze verhalen. Maar ook in digitale lespakketten voor scholen (3.000 downloads per jaar), in de waterliniemusea en in tv-programma's. Het is erfgoed van wereldniveau. Uniek van aard en omvang, dat het verdient om te behouden. Voor ons en komende generaties.

Economische en maatschappelijke waarde De laatste jaren zijn veel onderdelen van de linies gerestaureerd en tot ontwikkeling gebracht. De ondernemende overheid heeft miljoenen geïnvesteerd. Innovatieve ondernemers met een cultuurhistorisch hart geven nieuwe functies aan de monumenten. Altijd met behoud van natuur en cultuur. Een diversiteit aan activiteiten; goed voor de werkgelegenheid en economie. En een belangrijke basis voor het behoud. Want verantwoorde exploitatie draagt bij aan het voortbestaan.

MUSEUM

NEDERLANDS VESTINGMUSEUM (NAARDEN)

RESTAURANT

PUUR OP FORT BIJ DIEMERDAM (DIEMEN)

TROUWLOCATIE

SLOT LOEVESTEIN (ZALTBOMMEL)

RECREATIE

FORT AAN DE BUURSTEEG (RENSWOUDE)

WELLNESS

FORT RESORT BEEMSTER (ZUIDOOSTBEEMSTER)

EVENEMENTEN

FORTEILAND IJMUIDEN (IJMUIDEN)

Ruimtelijke waarde Duurzame en economische ruimtelijke gebiedsontwikkeling staat in de linies voorop. Met behoud van de landschappelijke kwaliteiten. Er is ruimte voor bedrijven en agrariërs die willen ondernemen, voor de natuur, voor inwoners die mooi willen wonen en natuurlijk voor recreatie. Bescherming is geregeld via de monumentenwet en de bestemmingsplannen. Zo is de Nieuwe Hollandse Waterlinie het grootste Rijksmonument van Nederland en staat de Stelling van Amsterdam op de Werelderfgoedlijst van UNESCO.

LANDBOUW EN VOEDSEL

STREEKTRANSFERIUM AAN DE A27 (HOUTEN)

KUNST

KUNSTFORT BIJ VIJFHUIZEN (HAARLEMMEER)

WIJN

FORT BENOORDEN PURMEREND (ZUIDOOSTBEEEMSTER)

MAATSCHAPPELIJK

VREDESEDUCATIE OP FORT DE BILT (UTRECHT)

ZORG

FORT BIJ PENNINGSVEEER (HAARLEMMERLIED)

VERGADERLOCATIE

FORT WIERICKERSCHANS (BODEGRAVEN)

OVERNACHTEN

B&B FORT BAKKERSKIL (WERKENDAM)

KANTOOR

FORT NIEUWERSLUIS (NIEUWERSLUIS)

Dit zijn de waterlinies

**HOLLANDSE
WATERLINIE**

Oude Hollandse Waterlinie

(www.oudehollandsewaterlinie.nl)

- Oudste waterlinie ontstaan in rampjaar 1672
- Van Muiden tot aan de Biesbosch, westelijk van Utrecht
- 5 inundatiekommen, Fort Wierickerschans en 15 vestingen/vestigsteden
- Diverse schansen, posten, bastions, batterijen, redoutes

Zuiderwaterlinie

(www.zuiderwaterlinie.nl)

- Scheidslijn Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden dwars door Brabant
- Ontworpen in 1697
- 5 forten, 8 linies, 10 vestingen(steden)
- Sluizen en redoutes

Nieuwe Hollandse waterlinie

(www.hollandsewaterlinie.nl)

- 85 kilometer lint van Muiden tot aan de Biesbosch
- Vanaf 1815 aangelegd
- 60 forten en sluizen, 2 kastelen, vestingsteden en vele batterijen
- 550 groepsschuilplaatsen en kazematten

Stelling van Amsterdam

(www.stellingvanamsterdam.nl)

- 135 kilometer lange verdedigingslinie rondom Amsterdam
- Tussen 1880 en 1914 aangelegd
- 42 forten en 4 batterijen, dijken en sluizen
- Sinds 1996 UNESCO Werelderfgoed

Grebbelinie

(www.grebbelinie.nl)

- Verdedigingslinie tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe
- Tussen 1744 en 1910 aangelegd
- 16 (aarden) vestingwerken (forten, posten, batterijen), 9 waterkeringen en vele elementen als sluizen en kazematten
- De Grebbelinie voerde in 1940 de hoofdverdediging

De linies liggen in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant.

Waard(en) om te behouden

De waterlinies verdienen het om te worden behouden. Het laatste decennium is er veel geïnvesteerd. Forten zijn gerestaureerd, bunkers hersteld, paden aangelegd, extra liniepontjes gerealiseerd. Overheden, Stichting Liniebreed Ondernemen, exploitanten, eigenaren, ondernemers en vrijwilligers werken er gezamenlijk aan om het erfgoed te behouden. Momenteel lopen er 14 proefprojecten voor een beter beheer. Bijvoorbeeld voor het:

- reduceren van beheerkosten
- samenwerken met onderwijs- en zorginstellingen
- oprichten van vrijwilligersgroepen die delen van de linies beheren

Daadkracht in uitvoering

De linies zullen gezamenlijk uitgroeien tot een prachtige groene long met veel bijzondere 'places to go'. Voorwaarde is een integrale en daadkrachtige uitvoeringsstrategie. Er is ruime aandacht voor de kansen, die de linies gemeenten te bieden hebben. De Waterlinies zijn ook internationaal actief in diverse Europese Interreg-projecten voor kennisdeling- en uitwisseling met andere erfgoed sites.

Dit kunt u doen

Het waterliniegebied heeft het in zich om nationale en internationale allure te krijgen. Een sterk merk dat volop (economische) kansen biedt. De mate waarin die status rendeert, is vooral afhankelijk van de ambitie die ondernemers en (lokale) overheden hebben. De actieve inzet van (lokale) overheden in de afgelopen jaren heeft ervoor gezorgd dat de Stelling van Amsterdam de UNESCO Werelderfgoed status heeft verkregen. Als voorbereiding op de UNESCO status van de Stelling van Amsterdam is de Nieuwe Hollandse Waterlinie nu ook genomineerd. Om deze nominatie te effectueren moet er nog veel gebeuren. En daarbij hebben wij uw hulp nodig!

- Wees als lokale overheden trots op de linies en de gezamenlijke prestaties van de afgelopen jaren! Zowel binnen uw organisatie als daar buiten. Blijf ook komende jaren actief deelnemen aan de samenwerkingsverbanden van linies, want het is nu tijd om te oogsten!
- Gebruik de verhalen en prachtige landschappen van de linies voor een duurzame ontwikkeling van uw gemeenten. Waar nodig spring in de bres voor de linies. Onze gezamenlijke geschiedenis maar ook onze gezamenlijke toekomst heeft uw bescherming nodig door middel van ruimtelijk beleid.
- Pak de kans om belangrijke taken van de lokale overheden onder te brengen in de linies. De linies bieden een prachtig podium om zorg, sport, cultuur, (gastvrijheids) economie te laten floreren. Het motto van de linies is verschoven van behoud door ontwikkeling naar behoud door gebruik.
- Doe mee en stimuleer de samenwerking van liniepartners en combineer linieprojecten met bestaande programma's.

Samen voor het behoud van erfgoed

De gezamenlijke linieprovincies voelen zich verantwoordelijk voor de instandhouding en bescherming van de unieke waarden van de waterlinies. De nationale, regionale en lokale overheden zorgen ervoor dat hun plannen (zoals bestemmingsplannen) daaraan bijdragen. De linies verdienen over de volle breedte alle ruimte voor behoud van de cultuurhistorische, economische, bedrijvige en natuurlijke waarden. Doet u mee?

Kijk voor meer informatie op:
www.stellingvanamsterdam.nl
www.oudehollandsewaterlinie.nl
www.hollandsewaterlinie.nl
www.grebbelinie.nl
www.zuiderwaterlinie.nl
www.forten.nl
www.liniebreedondernemen.nl

Bronvermelding:

Foto omslag Kunstfort bij Vijfhuizen: Thomas Lenden, Tentoonstelling: Dreams are my reality in 2010.
Fort de Bilt: Anna van Kooij, Wijnfort benoorden Purmerend: Kenneth Stamp, Streektransferium: Arcz architecten.

Meer informatie

Utrecht: *Maryann Glorie*
maryann.glorie@provincie-utrecht.nl

Noord-Holland: *Eric ten Brummelhuis*
brummelhuis@noord-holland.nl

Gelderland: *Rolof van Hövell*
r.van.hovell@gelderland.nl

Noord-Brabant: *Joost Findhammer*
jfindhammer@brabant.nl

Zuid-Holland: *Vincent Collette*
vmjan.collette@pzh.nl

PROVINCIE :: UTRECHT

Provincie
Noord-Holland

provincie
Gelderland

Provincie Noord-Brabant

FORT!

+ 8 kortingsbonnen

PROOST!

Bier en wijn van het fort

LEVE DE LIEFDE

Trouwen op een historische plek

EÉN GROOT FEEST!

Vier het met ons mee!

OPEN IN 2015

**WATERLINIE
MUSEUM**

Fort bij Vechten

**EVEN
BIJKOMEN**

Lekker slapen
in een bunker,
tentje of lodge

WATERLINIES
2015

WATERLINIES
2015

WIJ VIEREN FEEST!

+ Er is niets heerlijker dan 's morgens het grote groene hek te openen, langzaam het pad af te lopen en de stalen deur van ons eigen monumentale kantoor te openen. Onze organisatie, Stichting Liniebreed Ondernemen, is gehuisvest op Fort Nieuwersluis, tussen Loenen en Breukelen. Wij, en ook vier andere bedrijven, huren er een gebogde kantoorunit met uitzicht op het veld en de groene fortwal. Dat voelt bevoorrecht.

+ Werken op een fort is leuk, maar in je vrije tijd een fort bezoeken is misschien nóg leuker. Genieten van theater, een tentoonstelling bezoeken, fietsen, wandelen, lekker eten, varen, trouwen en romantisch overnachten: het is allemaal mogelijk op de forten van de Nederlandse Waterlinies. Gelukkig genieten steeds meer mensen van onze prachtige Hollandse forten. Daar waar de terreinen lang ontoegankelijk waren, kregen tal van forten de laatste twee decennia nieuwe functies. Het mooie is dat

de Waterlinie-organisaties en provincies steeds meer samenwerken om te laten zien wat er voor u te beleven valt. Onder het motto 'Waterlinies 2015' vieren we dit jaar feest. In dit magazine en op www.forten.nl kunt u ontdekken dat onze forten meer dan ooit sprankelen en leven.

Elk fort is uniek en zo is ook elke fortondernemer anders. De een pakt een restauratie groots en meeslepend aan, de ander begint voorzichtig en creëert stap voor stap een klein paradijs. Ook gemeenten en natuurorganisaties doen een duit in het zakje. Wanneer ik forten in Nederland bezoek, proef ik passie. Passie voor het behoud van al die prachtige gebouwen. En steeds zie ik talent en doorzettingsvermogen om er iets heel moois van te maken! Waterlinies en forten zijn er klaar voor: in 2015 is het feest, komt u ook?

Juke van Niekerk

Directeur Stichting Liniebreed Ondernemen

FOTO: YON ELLOUDEMANS

**"MEER DAN OOIT
SPRANKELLEN
EN LEVEN ONZE
FORTEN"**

COVERFOTO: PBN, FORTELAND, LIMUJDEN
Over forten en waterlinies in Nederland

COLOFON

Fort! is een uitgave van Stichting Liniebreed Ondernemen.

Fort! presenteert een eigentijds aanbod van recreatieve, culturele en zakelijke mogelijkheden op en rond de forten van Waterlinies in Nederland. Ontdek de Linies zelf en laat je inspireren.

Stichting Liniebreed Ondernemen

Rijksstraatweg 7b
3631 AA Nieuwersluis
info@liniebreed.nl
www.liniebreedondernemen.nl
www.forten.nl

REDACTIE

Hoofdredacteur Juke van Niekerk
Eindredacteur Liesbeth Maas
Bladmanager Titia de Zeeuw
Redactieleden Juke van Niekerk, Titia de Zeeuw, Caroline Westdijk, Marion Witter, Liesbeth Maas, Donald Buijtenorp, Sietske de Vet en Anneline Sevenster

Art direction & vormgeving

Media Mind Creative BV en Chiel van Rijn

Lithografie Dinq media

Druk en papier Habo Da Costa
drukt Fort! CO2-neutraal op FSC-gecertificeerd papier.

Lezersservice

06-30945711

WATERLINIES
2015

28

26

6 Feestje? Vier het op een fort!

14 Met de blik vooruit: van militair bolwerk naar bruisend oord

26 De waterlinies komen tot leven in het Waterliniemuseum

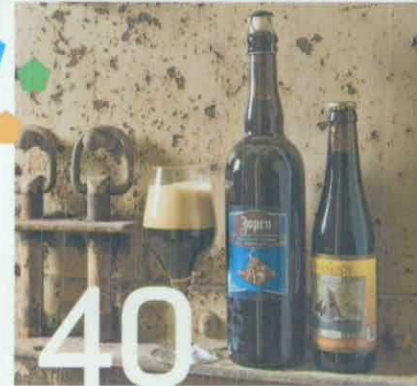
28 Stoer en stijlvol trouwen

40 Heerlijke versnaperingen van het fort

44 Een zomers dagje uit met de Liniepont

6

40

+ 8 kortingsbonnen
kijk op pagina 47

En verder

Vesting van boven	4	De waterlinies van Nederland	24
Kort nieuws	9	Internationale kunstmanifestatie:	
Wandelen langs de Stelling van Amsterdam	10	Gimme Shelter	30
Mijn fort: Marcel Blekendaal	13	Parel van de waterlinie: Slot Loevestein	32
Parel van de waterlinie: Fort Pannerden	18	Stoer kamperen	34
Fortshop, voor jong & oud	20	Mijn fort: Sander Walta & Leonie Walburg	37
Mijn fort: Huibert Crijns	21	Knutselen met Fortkids	38
Studenten voor Pampus	22	Bijzondere evenementen	49

VESTING VAN BOVEN

VESTING HEUSDEN Heusden is een volledig gerestaureerde vestingstad. Het ontstond rondom een van de oudste waterburchten van Noordwest-Europa en was een van de eerste Hollandse steden die door een muur werd omringd. Het historische centrum herbergt sfeervolle terrassen, diverse galerieën, een uitgebreid aanbod aan winkels en wordt omringt door levendige havens. Op zondagmiddag kan je om 14.30 uur deelnemen aan de stadswandeling en is het centrum geopend. www.hbtheusden.nl

FEESTEN OP EEN FORT

JE HEBT WAT TE VIEREN. HOE GA JE HET DOEN? WAT GA JE DOEN?
MET WIE? EN VOORAL: WAAR? THUIS, IN JE EIGEN TUIN? IN HET
DORPSHUIS OF OP EEN BOOT? OF MISSCHIEN OP EEN VAN DE
FORTEN DIE NEDERLAND RIJK IS? DAT IS EEN GOED IDEE!

Fort Altena

Forten waren ooit allemaal noeste verdedigingswerken, maar elk fort heeft zijn eigen, unieke decor. Na de Tweede Wereldoorlog fungeerde de één een opslagplaats voor Defensie, in de ander was een post van de ultrageheime militaire eenheid Gladio gevestigd – bedoeld om bij een invasie van de Sovjet-Unie snel te kunnen handelen. Het waren verboden militaire terreinen. Geen mens mocht er komen. Dat is nu wel anders. De forten van de waterlinies zijn tegenwoordig gastvrije plekken waar iedereen met plezier wordt ontvangen.

En wil je meer dan een regulier bezoekje brengen, dan is dat ook mogelijk. Trouwen, een feest geven, een symposium houden of een spectaculair outdoor-event organiseren met sport en spel, er is genoeg keus. Eén ding staat vast: over een feest in een fort praat je nog lang na.

JE BENT ER ZO: FORT ALTENA

In 1999 stonden Rina Nieuwenhuizen en Yvonne Pit voor het hek van het verlaten Fort Altena in Werkendam en bedachten zij dat ze hiervan een bruisende plek wilden maken. Op eigen kracht hebben de twee vrouwen het fort een nieuw bestaan gegeven. Wat er nu staat, is een geweldig bereikbaar fort. Pal naast de A27, afslag 23. Met bus of auto, je bent er zo. Voor de tachtigste verjaardag van opa, je bruiloftsfeest, de nieuwjaarsreceptie van de gemeente, een intieme picknick tussen de verdedigingswallen, een samenzijn met kampvuur of een bedrijfspresentatie voor vierhonderd man. Gewoon lekker

lunchen, borrelen of dineren in brasserie Kazerne C is ook een feestje.

APPELTAART VAN ANNIE

Fort Altena doet geen concessies. Vroeger niet bij de verdediging van het vaderland en nu ook niet als het gaat om kwaliteit en gastvrijheid. De eitjes in de brasserie komen van Oma Schouten, de huisgemaakte appeltaart is van Annie en die is de beste uit de hele regio. Op de lunchkaart staan een Bunkerburger 'voor de stevige trek' en ook een Kanonskogel, een gehaktbal met bokbierjus, gebakken uien en bruin brood. De zogeheten Liniewinkel ligt in de forttoren. Je kunt er terecht voor ambachtelijke streekproducten, leuke cadeautjes en, nogal onderscheidend, een heel arsenaal aan mineraal- en bronwater. Uit Europa, het Verre Oosten en Zuid-Afrika. Ook zijn er op het fort Canadese kano's te huur, voor bijvoorbeeld een 'rondje Almkerk'.

 www.fortaltena.nl

Over een feest
in een fort praat
je nog lang na

*Met dans en muziek zit
de sfeer er al snel in*

*Feestelijk dineren
in de ondergrondse
gewelven*

Forteiland IJmuiden staat bekend als Fort Fiesta

Forteiland IJmuiden is een echt eiland, gelegen aan de monding van het Noorzeekanaal. Het maakt onderdeel uit van de Stelling van Amsterdam, de verdedigingslinie van onze hoofdstad. Forteiland IJmuiden is daarvan het grootste fort en ligt deels ondergronds. Spannend is het enorme gangenstelsel dat meer dan veertig kamers met elkaar verbindt. Zie je jezelf al rondwalen?

Net als alle andere forten in Nederland, raakte ook Forteiland IJmuiden in de decennia na de Tweede Wereldoorlog in verval – toen de militaire functie er niet meer toe deed. Uiteindelijk lukte het in 2007 een exploitatieovereenkomst af te sluiten met een organisatie die het fortterrein al regelmatig gebruikte voor in- en

outdoortrainingen en bedrijfsevenementen. Nu is het een ideaal decor voor allerlei festiviteiten, van dansfeest en huwelijk tot festival en bedrijfsuitje. En dat alles in een Fort Boyard-achtige setting.

HONDERDEN KAARSEN

Alleen al de reis erheen is een ervaring van jewelste: met de Fortwachter of de Koningin Emma maak je de overtocht vanaf IJmuiden. Gedurende de vaartocht ontwaar je zowel industriële bedrijvigheid (havens, fabrieken) als de rust van de natuur (zee, duinkust). Zodra je op het eiland arriveert, voel je de historische en mysterieuze sfeer.

Overweeg je er een personeelsfeest te organiseren? Denk dan aan de volgende ingrediënten: een ontvangst van alle medewerkers in de schitterende koepelzaal verlicht met honderden kaarsen; een feestmaaltijd in de pantsergalerij en vervolgens lekker swingen op de klanken van een DJ of band. Dan begrijp je waarom Forteiland IJmuiden ook wel Fort Fiesta wordt genoemd. Later, vele uren later, vaar je weer terug van het eiland naar het vasteland. Wat overblijft is een onvergetelijke beleving, een feest om nooit te vergeten. «

 www.forteiland.nl

NIEUWE FIETSBRUG HOUTEN-NIEUWEGEIN

Deze zomer verrijst een prachtige fietsbrug over het Amsterdam-Rijnkanaal bij de Plofsluis: de Nieuwe Heemsteedsebrug. De fietsbrug voorziet in een kortere en vooral aantrekkelijkere fietsroute voor forensen en scholieren tussen Houten en Nieuwegein. Het bijzondere van deze brug van 220 meter is dat fietsers direct langs een aantal markante objecten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie rijden. Begin juli is de oplevering, met een feestelijke opening.

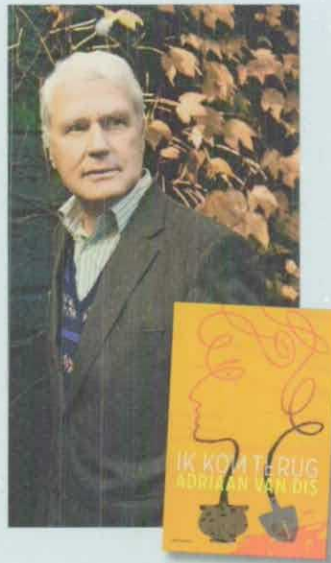
FORTBROUWERIJ OP FORT EVERDINGEN

Fort Everdingen wordt getransformeerd tot een Fortbrouwerij. De nieuwe eigenaar, speciaalbierbrouwerij Duits & Lauret, realiseert er naast een brouwerij ook een proeftokaal, winkel en kleinschalige natuurcamping. Het proeftokaal is bestemd voor proeverijen, vergaderingen, bedrijfsborrels en andere uitjes die te combineren zijn met een rondleiding door de brouwerij en een fortbezoek. In het winkeltje worden eigen bierproducten verkocht, aangevuld met regionale lekkernijen.

www.duitslauret.com

ADRIAAN VAN DIS OP FORT SABINA

Begin 2013 was Joost van Rijckevorsel, beheerder van Fort Sabina, zijn auto aan het uitladen toen er een rode auto op de parkeerplaats stopte. Een lange grijze man stapte uit en zei: "Goedendag, mijn naam is Van Dis en ik schrijf een boek over mijn moeder die hier om de hoek is opgegroeid. Zou ik mogen kijken op het fort waar zij in haar jeugd heeft rondgelopen?" De schrijver bezocht het fort tweemaal. Hoe hij zich liet inspireren, kun je lezen in *Ik kom terug* dat in oktober 2014 verscheen. Naar aanleiding van dit boek verzorgt de auteur op zondag 19 april een literaire middag op Fort Sabina.

UNESCO WERELDERFGOEDSTATUS

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is uniek in de wereld en samen met de Stelling van Amsterdam vormt zij de nationale verdedigingslinie die de Republiek Holland en later het Koninkrijk der

Nederlanden verdedigde tegen een mogelijke vijand. Daarom staat de Waterlinie op de voorlopige lijst van Werelderfgoederen van de UNESCO. Doel is om in 2018 officieel de status van Werel-

derfgoed te bemachtigen. Dit is niet alleen belangrijk voor het behoud van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, maar ook voor de ontwikkeling van de forten en fortterreinen en de groei van het toerisme.

Met de huidige, voorlopige UNESCO-status, sluit De Nieuwe Hollandse Waterlinie aan op de Stelling van Amsterdam die zich al sinds 1996 Werelderfgoed mag noemen.

135 KM WANDELPLEZIER

LANGS FORTEN, SLUIZEN EN BATTERIJEN

STEVIGE STAPPERS AAN, RUGZAK OM, KLAAR VOOR VERTREK. WANDELEN OVER EN LANGS DE VOORMALIGE VERDEDIGINGSLINIE RONDOM AMSTERDAM BETEKENT: GENIETEN. OF JE NU EEN ENKELE ETAPPE DOET OF METEEN EEN PAAR DAGEN OP PAD GAAT.

 Streekpad 9 (Stelling van Amsterdam) is 135 km lang, begint in Amsterdam en eindigt in Muiden.

Fort bij Edam EEN JUWEEL

Wie begint in Volendam, komt na zo'n vier km lopen over de Zuidpolderzeedijk, bij een juweel van een fort. Hoewel het onopvallend onder een heuveltje ligt, is het een compleet militair fort met kanonnen en negen mitrailleurs. Je vindt er nog de fortwachterswoning, het soldatenverblijf, de keuken, de officierskantine, kruitkamer en zelfs een loopgraaf uit de Eerste Wereldoorlog. Omdat het fort in een beschermd natuurgebied van Staatsbosbeheer ligt, is het alleen onder begeleiding te bezoeken. Check de openingstijden op www.fortbijedam.nl.

De Beemster PUUR HOLLANDS

De volgende vijf etappes lopen langs de zuidelijke ringdijk van de Beemster, de droogmakerij die net als de Stelling prijkt op de begeerde Werelderfgoed-lijst. Dankzij tientallen windmolens en duizenden arbeiders viel de Beemster na vijf jaar malen in 1612 droog. Het gewonnen land werd verdeeld in rechthoekige kavels doorsneden door sloten en wegen. De grond bleek zeer vruchtbaar en al snel lieten rijke boeren er prachtige stolpboerde-

rijen neerzetten. Zo ontstond dat typische Hollandse landschap. Blijven slapen in de Beemster? Dat kan in Fort aan de Nekkerweg dat sinds 2012 een wellnesshotel is: www.fortresortbeemster.nl

Spaarnwoude ZWEMMEN EN PICKNICKEN

De eerste route van het deel dat door Sloten gaat, voert door verschillende recreatiegebieden, zoals Spaarnwoude met zijn golfterrein en vele waterpartijen. Iets verderop ligt de Westbroekplas met een mooi strandje voor zwemmers en surfers. In het gras staan houten picknicktafels voor je meegebrachte lunch. Voor wie van wat meer luxe houdt, is er restaurant Villa Westend met een fijn terras.

Kudelstaart BOOTJE HUREN

De etappe van Aalsmeer naar De Kwakel is een gevarieerde wandeling voor een zonnige dag. Je loopt langs de Westeinder Plassen, ontstaan door het steken van turf. Langs het water vind je mooie terrassen en er is de mogelijkheid om een bootje te huren waarmee je naar een van de talloze eilandjes kunt varen. Niet te missen is de 50 meter hoge watertoren in art deco-stijl uit 1928. In principe is de toren elk laatste weekend van de maand open voor publiek, maar de precieze openingstijden zijn afhankelijk van het broedseizoen van de slechtvalk die bovenin de toren woont. >>

RING VAN VEILIGHEID

Toen in 1870 het Duitse leger oprukte naar Parijs, zat ook in Nederland de schrik er goed in. Als klein land moesten we maatregelen nemen. Zo ontstond de Stelling van Amsterdam, een ingenieuze ring van 46 forten, dijken, sluisen en batterijen, verdeeld in vier sectoren: IJpendam, Zaandam, Sloten en Ouderkerk. Met in het midden Amsterdam. In nood kon de ring in twee dagen onder water worden gezet en bood het een miljoen mensen minimaal een half jaar beschutting, eten en drinken.

Fort in de Botshol

MOOIE NATUUR

Een voorbeeld van het gelukkige huwelijk tussen de Stelling en de natuur vind je nergens beter dan bij Fort in de Botshol – geen echt fort maar een verhoging in het landschap. De laagveenmoerassen bij de Vinkeveense plassen vormen een van de mooiste natuurgebieden van ons land. Het zit er vol met lepelaars, zwarte sterns, purperreigers en krooneenden. Zelfs de ibis komt hier broeden. Het betekent wel dat tijdens het broedseizoen een deel van het gebied niet toegankelijk is; gelukkig heeft Natuurmonumenten dan een alternatieve route voor je.

De Vecht

OOGSTRELEND UITZICHT

De laatste etappe loopt van Weesp naar Muiden en heeft de Vecht als leidraad. Halverwege passeer je Fort Uitermeer en het café-restaurant dat erbij hoort. Je zit er heerlijk op de veranda of het terras aan het water met een oogstrelend uitzicht over de Vecht. De route gaat verder langs een smalle B-weg waaraan tientallen jaloersmakende woonboten liggen. «

 www.stellingvanamsterdam.nl

WERELDERFGOED

Door de voortschrijdende techniek verloor de Stelling zijn functie en trad het verval in. Voordeel hiervan was dat de forten jarenlang verstoeken bleven van menselijk ingrijpen en flora en fauna hun gang konden gaan. Inmiddels prijkt de Stelling op de lijst van Werelderfgoed van de Unesco als toonbeeld van Hollands meesterschap: het pompen en polderen, het graven van greppels en kanalen en het tot op de centimeter regelen van waterstanden.

INFO

WEGWIJZERS

De hele wandelroute is goed aangegeven met geel/rode stickers. Het is mogelijk dat sommige delen door werkzaamheden niet toegankelijk zijn, kijk daarom voor vertrek even op

 www.wandelnet.nl.

PONTJES

In zo'n waterrijk gebied is het niet gek dat je soms met een pontje oversteekt. Actuele vaartijden vind je op www.voetveren.nl.

SLAPEN ONDERWEG

De route is makkelijk onder te verdelen in acht etappes van zo'n 10 tot 20 km per dag. Wie er een wandelweek van wil maken, heeft onderweg voldoende mogelijkheden om te overnachten in een hotel of B&B. Kamperen kan natuurlijk ook.

KWETSBARE NATUUR

Omdat de forten jarenlang verboden terrein zijn geweest, hadden planten en dieren het rijk alleen. Zo zijn groene paradijsjes ontstaan, vaak in beheer bij Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer. Het betekent wel dat sommige delen niet altijd toegankelijk zijn.

Tips

Omdat de route geen rondwandeling is, moet je van het openbaar vervoer gebruikmaken. Toch liever gedeeltelijk met de auto? Zet hem dan bij het eindpunt neer en neem de bus of trein terug naar het beginpunt. Zo hoef je tijdens het wandelen niet te stressen om de laatste aansluiting te halen.

De route wordt uitgebreid beschreven in het boekje Stelling van Amsterdam, Wandelen langs Werelderfgoed, te koop in diverse reisboekwinkels en op www.wandelnet.nl. Op deze site kun je ook de routes raadplegen en gratis downloaden.

C-FORDT IN MAARSSENVEEN

MARCEL BLEKENDAAL

"Het drassige landschap is mijn speelveld. Als zelfbenoemd 'polderwachter' leid ik groepen door het polderlandschap rondom Maarsseveen. Ik vertel fantasierijke verhalen, om mensen te prikkelen met andere ogen naar hun omgeving te kijken. Door mijn wandelingen kende ik het C-Fordt goed. Toen mij werd gevraagd mee te denken over de bestemming ervan, vond ik dat een mooie uitdaging. Inmiddels is het fort getransformeerd tot broedplaats voor kunst en cultuur. Van intieme voorstellingen tot exposities, workshops en filmavonden: als er maar wordt gecreëerd. Ook kinderen vinden het hier geweldig. Met de wind in hun haar leren ze spelenderwijs over de geschiedenis van de Hollandse Waterlinie. Vrijwel dagelijks ga ik naar het fort. Een kudde van Nederlandse Landgeiten zorgt voor de begrazing. Als ik het hek opendoe, komen ze nieuwsgierig kijken." www.cfordt.nl

"Dit is een broedplaats
voor kunst en cultuur"

BOUWEN AAN DE TOEKOMST

ALLE FORTEN IN NEDERLAND ZIJN MILITAIRE WERKEN GEWEEST. OM HET LAND, DE STREEK EN DE BEVOLKING TE BESCHERMEN TEGEN AANVALLEN VAN DE VIJAND. TEGENWOORDIG BIEDEN DE FORTEN ONDERDAK AAN TALLOZE ACTIVITEITEN TER LERING EN, VOORAL, VERMAAK.

Fort Kijkduin Een fort voor iedereen

H Fort Kijkduin is tussen 1811 en 1813 gebouwd in opdracht van Napoleon. De Franse keizer vond de kust in Noord-Holland van groot strategisch belang en daarom zette hij er een verdedigingswerk neer. Dat deed hij nabij het plaatsje Huisduinen in de kop van Noord Holland, midden in het duin, met uitzicht over de Noordzee, het onbewoonde eilandje Razende Bol en Texel. Napoleon gaf honderden Spanjaarden, en ook Noord-Hollandse ambachtslieden, het bevel een fort te bouwen: Fort Kijkduin. Hij moet wel echt een hekel aan de Spanjaarden hebben gehad. Hij liet ze allereerst als krijgsgevangenen vanuit het zuiden van Europa naar het noorden marcheren, en zette hen vervolgens aan de monsterklus een fort te bouwen met maar liefst acht miljoen bakstenen.

GEEN SCHOT GELOST

Napoleon heeft er geen schot gelost. Geen invallen, geen vijand. Na de val van Napoleon werd Kijkduin onder Koning Willem I afgebouwd. Er was plaats voor maar liefst zevenhonderd soldaten. Zij zijn er echter nooit geweest. Als er stront aan de knikker was, bleef er nog genoeg tijd over om er soldaten naartoe te bren-

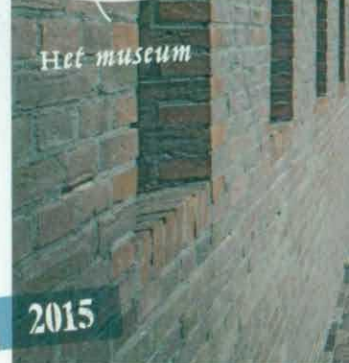
gen. Tijdens de beide wereldoorlogen is er niet gevochten of geschoten. Uiteindelijk eindigde in 1958 de militaire bestemming van Fort Kijkduin, als onderdeel van de Stelling van Den Helder.

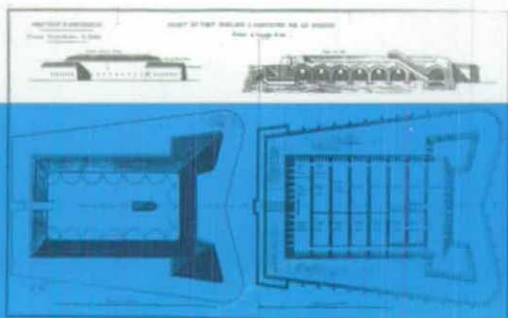
NIEUW LEVEN

Toen de vuurtoren van Huisduinen nog op Fort Kijkduin stond, was de vuurtorenwachter tevens de fortbewaarder en verdediger. Het was verder stil op en rond het fort, en de conditie van het gebouw werd er niet beter op. Nieuw leven kwam er in 1994. Mensen uit de omgeving wilden het militaire cultuurgood veiligstellen. Aldus werd er een stichting opgericht die het beheer en de exploitatie van de forten rond Den Helder op zich nam.

NOORDZEEAQUARIUM EN MEER

De eerste noodzakelijke verbouwing werd hoofdzakelijk gefinancierd door Brussel, met een bedrag van drie miljoen euro. Hieruit volgden een museum, een restaurant en diverse locaties voor vergaderingen en seminars. Toen het Noordzee-aquarium openging, het allereerste in Nederland waar bezoekers door een lange tunnel onder water konden lopen, was de basis gelegd voor een gezond gebruik. «

2014

Het aquarium

Fort Kijkduin blijft zich vernieuwen

25 vrijwilligers, vier betaalde oproepkrachten en één fulltime medewerker werken er vol enthousiasme aan om Fort Kijkduin nóg aantrekkelijker te maken. Zij maken het fort tot een steeds interessantere recreatieplaats en een plek waar ook het bedrijfsleven graag naar toe gaat. Het populaire Noordzee-aquarium krijgt een nieuwe impuls: ook de vismigratie naar de Waddenzee wordt er onderdeel van. Het fort ligt immers op de plek waar Noordzee en Waddenzee samensmelten. In de enorme bovenzaal met spectaculair uitzicht over zee, kun je terecht met kleine en grote groepen. Verder staat Fort Kijkduin bekend om zijn sportevenementen, outdoor-activiteiten en fietstrials. Ook krijgt het fort zijn plaats in de ontwikkeling van de badplaats Huisduinen. Het is een fort voor iedereen.

www.fortkijkduin.nl

Het onneembare fort van Napoleon is tegenwoordig een gastvrije ontmoetingsplek

TEKST: DONALD BUIJTENDORP, FOTO'S: BERTIL VAN BEEK

Slapen op het fort

B&B IN HET TORENFORT

Fort Vuren kent twee B&B-ruimtes. De ruime kamers bestaan uit een slaapkamer, een grote badkamer en een kleine pantry met koelkast, koffiezetapparaat en waterkoker voor thee.

LOGEMENT

In de contrescarp bevindt zich een logement geschikt voor vier personen. Het kent 2 slaapkamers, een woonkamer en een badkamer. Het is alsof de officiersvertrekken opnieuw zijn ingericht, maar dan geheel eigentijds en comfortabel.

VEILIG SLAPEN IN EEN BUNKER

Voor avontuurlijke (en niet claustrofobische!) mensen is een bunker ingericht als gastenverblijf voor vier personen. Je hebt geen ramen, maar wel water, sanitair, licht, een goed bed en buiten een fijn terras. Voor een verblijf van vrijdag t/m zondag betaal je honderd euro, exclusief vijftig euro voor de schoonmaak.

FORTLODGES

Vanaf juni 2015 heeft het fort een nieuw wapenfeit: de zogeheten fortlodges. De twee grote en één kleine lodge zijn van superieure kwaliteit en de prijzen sluiten hierop aan. De eenpersoons lodge heeft ook een bureau en een plek voor de fiets. De bedoeling is dat ze voor langere tijd worden verhuurd.

 www.wff.nl

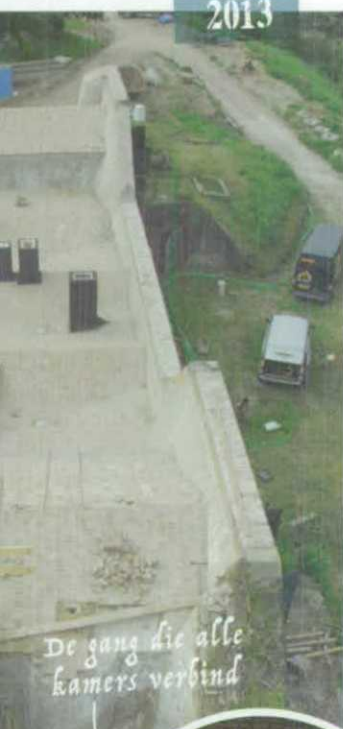

De woon- en eetkamer van het logement.

SLAPEN IN EEN BUNKER OF LODGE: OP FORT VUREN IS SLAPEN EEN (COMFORTABEL) AVONTUUR

2013

De gang die alle kamers verbind

TEKST: DONALD BUIJTENDIJK, FOTO'S: HUNKA MWB, ROBERT PIPPEL

Fort Vuren Een fort moet leven

H Fort Vuren is een schitterend fort, gelegen aan de oever van de Waal. Aan de overkant van de rivier torent Slot Loevestein boven het landschap uit. Voor een goede verdediging van het fort en de omgeving dachten de militaire bestuurders van vroeger 350 manschappen nodig te hebben. Daar is Fort Vuren dus ook op ingericht. Maar zoveel soldaten hebben er nooit tegelijkertijd gezeten. Alhoewel, misschien één keer, tijdens de mobilisatie van het Nederlandse leger voor de Tweede Wereldoorlog. Nu trekt het fort in een mooi weekend met gemak veel meer mensen. En een aantal daarvan blijft er ook nog eens slapen. Net als die ene bewoner die jarenlang het fort in de gaten moest houden: de fortwachter. Defensie deed niets meer met het voormalige militaire bolwerk en er trad verval op. Nieuwe eigenaar Staatsbosbeheer keek met een natuurblik naar het bouwwerk, niet vanuit een cultuurhistorisch perspectief. Pas in 1995 kwam het besef dat het fort een monumentaal object is, met historische en culturele waarde, en dat je dat veilig moet stellen. Hierop gaf Staatsbosbeheer Fort Vuren in erfpacht over aan de Stichting Wandel- en Fietsforten. En die heeft er iets bijzonders van gemaakt, onder het motto 'een fort moet leven'.

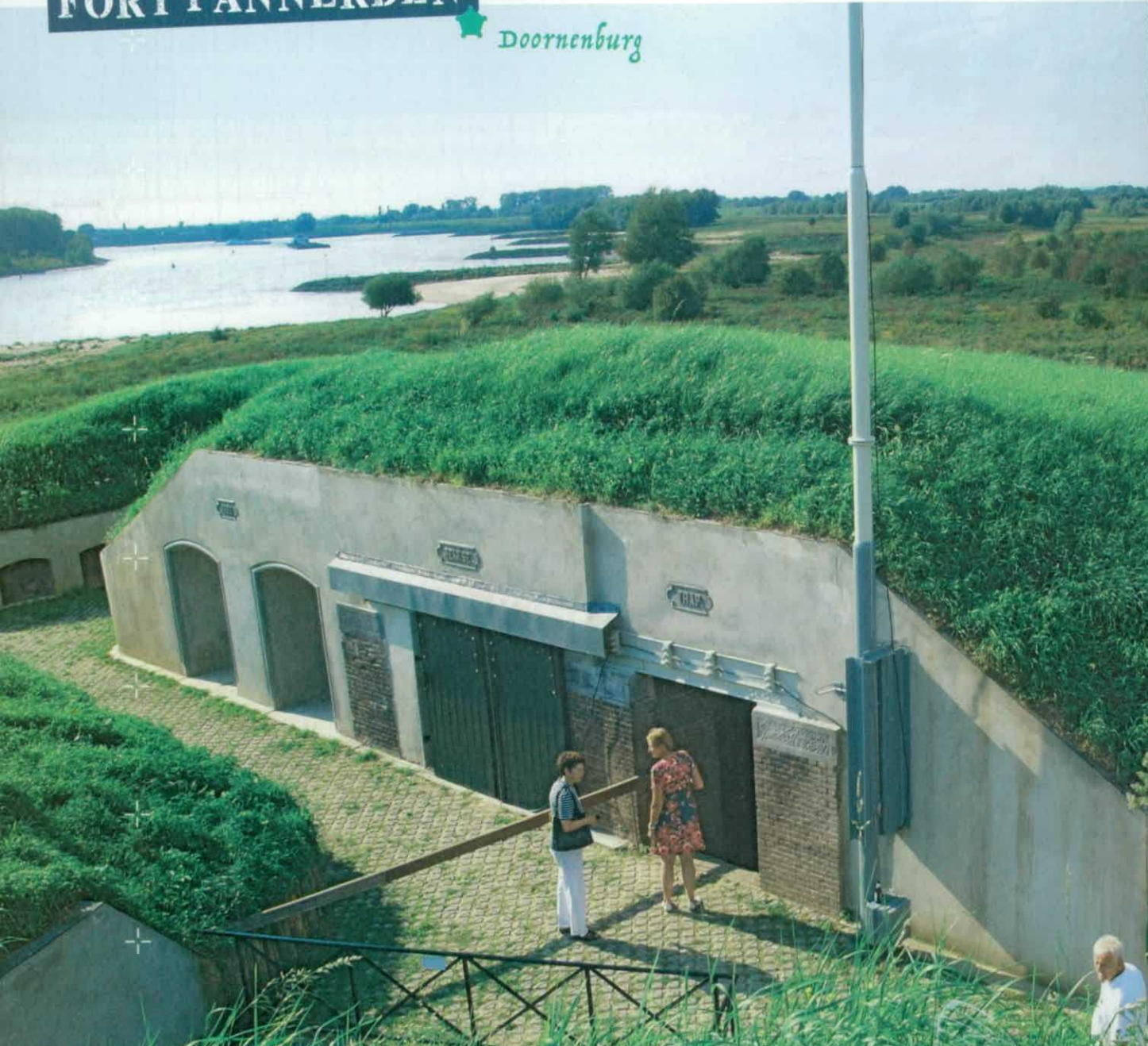
FRIET OP VRIJDAG

Ruim vier en een half jaar duurde de gehele restauratie. Om deze beheersbaar te houden, volgde een planning in fases. Soms waren de werkomstandigheden uitzonderlijk. Gedurende de zeer koude winter van 2010 was het bijna ondraaglijk om op de toren te werken; de snijdende wind maakte het nog erger. Voor de totstandkoming van de B&B's en het logement in de contrescarp stond slechts zes maanden, wat betekende dat de diverse vaklieden intensief en efficiënt moesten samenwerken. "Het restaureren van zo'n groot monument was een heel nieuwe ervaring voor ze, maar friet op vrijdag doet wonderen", vertelt fortbeheerder Ben Spee.

De restauratie was kostbaar en bedroeg enkele miljoenen, maar nu kan Fort Vuren weer een kleine honderd jaar mee. Het is een mooie plek om te feesten en te vergaderen. Ook kun je er genieten in herberg De Drie Mutsen en even uitrusten op het terras van de Fortwachterij. Maar het opvallendst aan deze pleisterplaats zijn misschien wel de overnachtingsmogelijkheden. Zoek je op internet op 'bijzondere overnachtingen', dan staat Fort Vuren steevast bovenaan. Er is voor elk wat wils. «

FORT PANNERDEN

★ Doornenburg

TUSSEN DE RIVIEREN

TEKST: MARION WITTER, LUCHTFOTO: JASJA DENKER

OP AVONTUUR

Een bezoek aan het fort en de natuur eromheen is een hele belevenis. Het is dé plek om samen met je kinderen op avontuur te gaan. In het najaar van 2015 verandert Fort Pannerden in een eigentijds avonturen- en informatiecentrum.

Je vindt er dan bovendien een terras met fantastisch uitzicht. Voor cultuurliefhebbers blijft het een historische trekker vol verhalen.

WAKEN VOOR DE WATERLINIE

Fort Pannerden is het meest oostelijke fort van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het ligt in het Gelderse rivierenlandschap, op de splitsing van de Rijn in het Pannerdensch Kanaal en de Waal. Het fort is in 1869 gebouwd om deze splitsing te bewaken. Soldaten moesten de opmars van vijanden vertragen en voorkomen dat zij het kanaal konden afdammen. Want dan bleef, in geval van nood, de Waterlinie verstoken van water.

DE HAKEN VAN DE HANGMATTEN

In het immense gebouw dwaal je door vele gangen en kamers. Ooit waren hier zo'n 250 soldaten gelegerd. Je ziet nog de haken voor hun hangmatten. Nu is het fort een aantrekkelijke toeristische attractie. In de omgeving vind je de ruige Klompenwaard en natuurlijk de steden Nijmegen en Arnhem. Je kunt heerlijk fietsen langs dijken en boomgaarden.

 www.fortpannerden.eu
 www.regioarnhemnijmegen.nl

"EEN SOORT BERGTOP VOL MET KANONNEN", ZEI EEN
 PASSANT OOI. FORT PANNERDEN IMPONEERT. OOK MET
 HET SPECTACULAIRE UITZICHT OP DE RIJN, WAAL EN HET
 PANNERDENSCH KANAAL. EEN PLEK MET EEN WOW-FACTOR.

FORTSHOP voor jong & oud

Houten zwaard en schild

Herbeleef de middeleeuwen en word ridder met dit houten zwaard en schild van Slot Loevestein. Het zwaard is verkrijgbaar in meerdere formaten, vanaf € 4,40. Het schild is in verschillende kleuren te koop voor € 8,65. www.slotloevestein.nl

Knalerwtten

Zin om je ouders even flink te laten schrikken? Of heb je een stoer verjaardagsfeestje? Koop dan voor 90 cent een doosje knalerwtten in het Nederlands Vesting museum. En als je in het museum een echt kanonschot hebt ervaren, kun je daarna nog even zelf knallen. www.vestingmuseum.nl

Kunstfort Lente honing

Binnenkort zal de huisimker van het Kunstfort bij Vijfhuizen de honing van de twee bijenvolken weer uit de honingraten slingeren. Vooral de lentedracht van de bloesem van de fruitbomen maakt de honing dikker en zijdezachter dan de zomeroogst. De honing kost € 5,- per potje van 250 gram. www.kunstfort.nl

Leven langs de Liniedijk

Nederlandse dienstplichtigen oefenden er voor de oorlog, Duitse soldaten pleegden er oorlogsmisdaden maar hielpen ook kinderen aan eten, boeren kregen te maken met onder water gezet land. Deze en andere bijzondere verhalen over mensen die in de forten van de Stelling van Amsterdam werkten en leefden, zijn in dit boek gebundeld. ISBN: 978-90-78381-75-4. Prijs € 19,95 www.uitgeverij-noord-holland.nl

Robot

De Tankbot is een draadloos bestuurbaar robotje op rupsbanden. Je kunt het intelligente voertuigje besturen met een iPhone, iPad, iPod touch of Android smartphone als je de gratis app downloadt. Je krijgt er een losse remote control bij. Te koop voor € 28,95 in de GeoShop van GeoFort. www.geofort.nl

“De gerestaureerde vestingwerken zijn een echte trekpleister”

VESTING DEN BOSCH

HUIBERT CRIJNS

“Nog altijd zorgt de zes en een halve kilometer lange vesting van Den Bosch dat de stad droog blijft. Toen in 1995 na hoge waterstanden bleek dat de muren ernstig waren verzwakt, werd het ontwikkelingsplan Versterkt Den Bosch opgezet. Ik ben hier als fondsenwerver bij betrokken. Er wordt nog gewerkt, maar de gerestaureerde vestingwerken zijn nu al een fraaie omlijsting van de stad geworden, een echte trekpleister. Zo kun je wandelend, fietsend of vanaf het water de bouwwerken verkennen. De binnenstad is goed bereikbaar door de splinternieuwe ondergrondse parkeergarage Sint-Jan. Vanuit de garage loopt een pad dwars door een middeleeuwse muur, compleet met schietgaten, een kruitmagazijn en weergang. Binnen een paar minuten sta je aan de voet van de Sint-Janskathedraal.”

www.vestingstad.com

Vergaderen en zo STUDENTEN VOOR PAMPUS

ONDERDUIKEN OP EEN ONBEWOOND EILAND OM AAN EEN GEHEIME OPDRACHT TE WERKEN. DE 21-JARIGE CHARLOTTE MEERSTADT VERTROK MET VIJF MEDESTUDENTEN VAN HET DELFTSCH STUDENTEN CORPS NAAR PAMPUS, HET FORT-EILAND IN HET IJSSELMEER VLAK VOOR MUIDEN.

HDe studenten ruilden voor zes weken hun normale studentenleven in om op Pampus aan de Delftsche Studenten Almanak te werken, het jaarboek van hun studentenvereniging. "Het is een bijzondere traditie om de inhoud van de almanak tot op het laatste moment geheim te houden. En dat is geen makkelijke opdracht, omdat een speciaal ingestelde sabotagecommissie je constant op de hielen zit. We moesten een plek vinden waar niemand ons kon vinden", vertelt Charlotte.

BIJZONDER KANON

De studenten besloten zich te verschuilen op Forteiland Pampus. "We vertrokken op een maandag. We mochten met de werkvloot van de fortwachters mee omdat er op die dag geen bezoekers naar het eiland komen en er geen pont vaart."

Op pampus aangekomen gingen de studenten meteen op verkenning. "Het eiland heeft een bijzondere geschiedenis.

Zo staat er op het fort het eerste kanon dat 360 graden kan ronddraaien."

PIRATENBOOT

De studenten wennen snel aan het eilandleven, behalve aan de douchelimiet van twee minuten. Ook leren ze te anticiperen op de dagelijkse internetdip om 17.00 uur en op de stroomdip van 's nachts 01.00 uur. Ze werken hard. "Af en toe moest ik even energie kwijt en ging ik een rondje om het eiland wandelen."

Op drukke dagen komen er soms wel tweehonderd bezoekers naar het eiland. Veel gezinnen maar ook groepen voor een bedrijfs uitje. "Op een dag zagen we een enorme piratenboot op het eiland af varen, het bleek een uitstapje van Danone te zijn. Aan het einde van de middag, na vertrek van de laatste pont, werd het eiland altijd weer van 'ons.'"

GEHEIME NAMEN

Ondanks de afgelegen ligging van Pampus waren de studenten altijd op hun hoede.

Op de veerboot van Pampus naar Muiden

Hoge productiviteit in de vergaderruimte

TEKST: ANNE LINE SEVENSTER

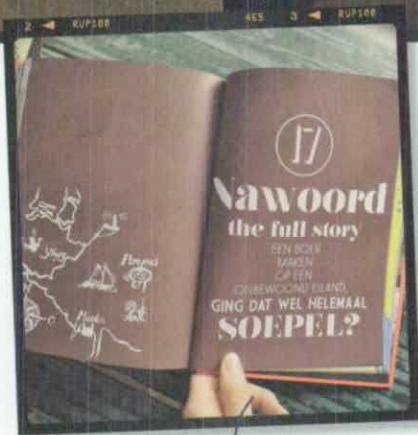

"We hadden zes weken geen Facebook en WhatsApp"

M P U S

De vier fortwachters waren op de hoogte en iedereen kreeg een codenaam. "Op het eiland heette ik Julie Minderdorp in plaats van Charlotte Meerstadt. Aan andere betrokkenen werden we voorgesteld als afgestudeerden die werkten aan een businessplan. De hoeveelheid lege bierkratten die ons witte huisje verliet was in dat opzicht een beetje verdacht. Vanwege het gevaar voor hackers hadden we ook onze smartphone thuis gelaten en dat betekende geen Facebook en WhatsApp. Erg? Nee helemaal niet, ik kan het iedereen aanraden die aan een groot project moet werken!"

Hard werken en overleven op een onbewoond eiland, Charlotte vond het fantastisch. "Er was een goede balans tussen werk, gezelligheid en rust. En voor het eerst in vier jaar bleven we voor "Het Keldertje" (de sabotage commissie) tot het einde onvindbaar. Het eilandplan bleek waterdicht." «

Het eindresultaat

5 TIPS om te overleven op een onbewoond forteiland:

1. Zorg dat je altijd genoeg proviand hebt om een paar dagen voort te kunnen.
2. Neem genoeg gezelschapspelletjes en entertainment mee voor de rustige tijden.
3. Train jezelf van tevoren met douches van één minuut.
4. Maak vrienden met de fortwachters.
5. Omarm de afgelegenheid van een eiland en het primitieve bestaan.

Vergaderen

DE ANTONIAHOEVE

Rustig overleggen in een landelijke omgeving, dat is mogelijk in theehuis De Antoniahoeve, op het eiland Schalkwijk in het Rijngebied bij Utrecht. De voormalige rentenierswoning uit 1856 werd verbouwd tot boerderij en is vandaag de dag een aangename vergaderplek. De hoeve is omgeven door prachtige tuinen, waaronder een kruidentuin.

www.vergadercentrum-houten.nl

FORT BIJ MARKENBINNEN

Fort bij Markenbinnen, onderdeel van de Stelling van Amsterdam, ligt midden in een natuurgebied. Een opleidings- en trainingscentrum voor brandweer en hulpverlening maakt gebruik van het fort, maar het is goed te weten dat de deuren openstaan voor vergaderingen - in alle rust.

www.fort-treffelijk.nl

FORT DE HEL

Vergaderen in de hel? Het klinkt misschien onaantrekkelijk maar deze vergaderlocatie, gelegen in het uiterste puntje van Noord-Brabant, heeft een prettige sfeer en uitstraling. Het fort werd door de Fransen gebouwd in de tijd van Napoleon. De historische muren van ruim een meter dik zorgen ervoor dat je letterlijk ongestoord met je collega's aan de slag kunt.

www.fortdehel.nl

DE WATERLINIES VAN

HOEWEL HET LAAG GELEGEN NEDERLAND TOT OP DE DAG VAN VANDAAG DE STRIJD AANGAAT MET WATER, DEED HET VROEGER JUIST DIENST ALS BONDGENOOT. MET WATERLINIES MOESTEN VIJANDELIJKE INVALLEN WORDEN TEGENGEHOUDEN. DE EERSTE DATEERT VAN 1672.

Stelling van Amsterdam

www.stellingvanamsterdam.nl

- 135 kilometer lange verdedigingslinie rondom Amsterdam.
- Tussen 1880 en 1914 aangelegd.
- 42 forten en 4 batterijen, dijken en sluisen.
- Nooit in zijn geheel in werking gezet.

Oude Hollandse Waterlinie

www.oudehollandsewaterlinie.nl

- Oudste Waterlinie ontstaan in rampjaar 1672: onder water!
- Van Muiden tot aan de Biesbosch, oostelijk van Utrecht.
- 5 inundatiekommen, Fort Wierickerschans en 15 vestingen/ vestingsteden.
- Diverse schansen, posten, bastions, batterijen, redoutes.

Nieuwe Hollandse Waterlinie

www.hollandsewaterlinie.nl

- 85 km lint van Muiden tot aan de Biesbosch.
- Vanaf 1815 aangelegd.
- 60 forten en sluisen, 2 kastelen en vele batterijen.
- 550 groepsschuilplaatsen en kazematten.

NEDERLAND

DRENTHE

OVERIJSEL

FLEVOLAND

GELDERLAND

ertogenbosch

LIMBURG

0 10 20 km

KAART: STUDIO HAVERSTRAAT

Grebbelinie

www.grebbelinie.nl

- Verdedigingslinie tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe.
- Tussen 1774 en 1910 aangelegd.
- 16 (aarden) vestingwerken, 9 waterkeringen en veel elementen als sluizen en kazematten.
- De Grebbelinie voerde in 1940 de hoofdverdediging.

IJssellinie

www.ijssellinie.nl

- 120 km lange NAVO-verdedigingslinie uit de Koude Oorlog tegen de Sovjet-Unie en haar bondgenoten.
- Gebouwd tussen 1951 en 1954 tussen Nijmegen en Kampen.
- Diverse gevechtshokken en waterstaatkundige werken.
- Werd in 1968 definitief opgeheven maar bleef tot 1990 een groot geheim.

Zuiderwaterlinie

www.zuiderwaterlinie.nl

- Scheidslijn Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden dwars door Brabant.
- Ontworpen in 1697.
- 5 forten, 8 linies, 10 vestingen/vestingsteden.
- Sluizen en redoutes.

De linies komen tot leven

WATERLINIEMUSEUM

NEDERLAND IS IN HET NAJAAR VAN 2015 EEN SPIKSPLINTERNIEUW FAMILIEMUSEUM RIJKER: HET WATERLINIEMUSEUM FORT BIJ VECHTEN. NA EEN DAG HIER RONDSTRUINEN, HEEFT DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE GEEN GEHEIMEN MEER VOOR JE.

De Waterlinie krijgt
een eigen museum!

TEKST: LIESBETH MAAS, FOTO'S: WATERLINIEMUSEUM FORT BIJ VECHTEN / LUUC JONKER, MARCEL KÖPPEN

DE KRACHT VAN WATER

De Nieuwe Hollandse Waterlinie is het grootste verdedigingswerk van Nederland. Het imposante stelsel van forten, sluizen, vestingsteden en dijken is uniek in de wereld. Dit interessante verhaal, over water als bondgenoot, wordt in het Waterliniemuseum verteld. In het nieuw gebouwde museum paviljoen gaan bezoekers op een interactieve ontdekkingstocht en komen ze in verschillende thematische zalen alles te weten over de Waterlinie,

van idee en ontwerp tot bouw en werking. Levensgrote figuren, die een rol binnen de Waterlinie hebben gespeeld, vertellen je over het hoe en waarom. In de laatste zaal van het museum komen alle waterlinies van Nederland, waaronder de Grebbelinie en de Stelling van Amsterdam, overzichtelijk samen in een metershoge neonplaattegrond op de muur. Hier kun je zien of er een linie is die jouw woonplaats had kunnen beschermen.

In het museum paviljoen vind je verder nog de museumshop en het museum-café. «

W
M WATERLINIE
MUSEUM

Waterliniemuseum Fort bij Vechten gaat in het najaar van 2015 open. Volg alle ontwikkelingen op www.waterliniemuseum.nl

Met ijszagen probeerden soldaten te voorkomen dat de Waterlinie dicht zou vriezen.

ROMEINEN EN MAQUETTE VAN 50 METER

De militaire geschiedenis van Fort bij Vechten gaat terug tot het begin van onze jaartelling. Toen lag hier het Castellum Fectio, een van de belangrijke legerplaatsen van de Limes, de noordgrens van het Romeinse Rijk. Op de plek van het fort zelf lag het bijbehorende dorpje. Een permanente interactieve expositie toont de Romeinse geschiedenis en de attributen die op het fortterrein gevonden zijn, zoals mantelspelden,

munten en slingerkogels. Eén van de trekpleisters van het museum is de 50 meter lange maquette van de Nieuwe Hollandse Waterlinie op de grote binnenplaats van het nieuwbouwpaviljoen. Je kunt hem zelf met sluisen onder water zetten en weer leegpompen. Vooral voor kinderen betekent dit grote waterpret. Bovendien kunnen zij hier uitvoeren wat zij binnen in het museum aan informatie hebben opgestoken.

LEKKER SPELEN

Eigenlijk is het fortterrein voor kinderen één grote speelplaats: een ruig terrein met een prachtige natuur. Bij de brasserie komt een speeltuin voor de kleintjes; grotere kinderen kunnen onder meer met een vlot of kabelbaan de fortgracht over. Stoer om te ontdekken is de zogeheten 'strook' van 80 meter breed die dwars over het fort loopt. Hier is de oorspronkelijke situatie van 1880 teruggebracht en toont het fort zijn harde en militaire karakter. Uitge-

raasd? Dan is er binnen nog een leuke belevenis – ook voor volwassenen trouwens. In een soort schommel gezeten, met een virtual reality-bril op, zweef je door de ramen naar boven, zo'n 100 meter de lucht in. Daar zie je wat 'in real life' nog nooit is gebeurd: het onder water zetten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Een knap staaltje Hollands watermanagement dat zijn werking alsnog in drie denkbeeldige minuten laat zien.

Een Romeinse mantelspeld

Landmeetketting in leren foudraal

FORT WERK IV

Trouwen op Fort Werk IV?

Zie www.fortvivant.nl.

Alle overige activiteiten

zijn te vinden op

www.vernissage.nl.

*Dorien &
Rob Kuiper*

“We waanden
ons in de
Provence”

FORT RESORT BEEMSTER

De fortzaal binnen en het fijne lougeterras buiten staan gereed voor bruiloften. Na het uitzwaaien van de gasten overnacht je in een van de suites.

De volgende dag is het fijn uitrusten in de wellness.

 www.fortresortbeemster.nl

FORT SABINA

Hier kan bourgondisch worden getrouwd. Elk onderdeel van de bruiloft vindt op een andere plek binnen het fort plaats. Zo wordt de taart bijvoorbeeld aangesneden in het munitiedepot. De Brave Butler of de Kletsmajoor zorgen voor een plezierige ontvangst.

 www.fortsabina.nl

TROUWEN OP EEN FORT? JA, IK WIL!

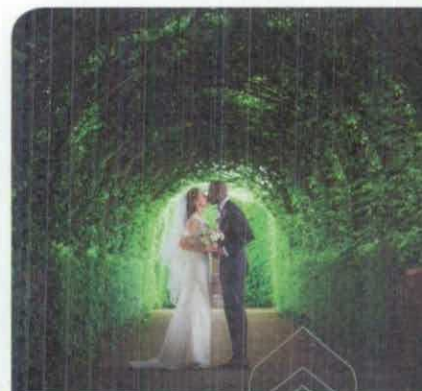
FORTEN BIEDEN EEN INDRIUKWEKKEND EN ROMANTISCH DECOR VOOR EEN BRUILOFT. OP FORT WERK IV IN BUSSUM BEZEGELEN STEEDS MEER BRUIDSPAREN HUN LIEFDE.

H Een groepje ouderen is geconcentreerd bezig met kwasten en verf op schildersdoeken in de artillerieloods. Het is een grote en toch knusse ruimte. Er hangt kunst aan de muur, bronzen beeldjes staan her en de verspreid, hoge kasten zijn gevuld met kopjes en borden, op de tafels staan fleurige boeketten. Nanny Blank, de 'motor' van Fort Werk IV, komt enthousiast aanlopen. "Welkom! Heb je zin in koffie?" Even later is ook Dorien Kuiper aanwezig. Zij trouwde op een zonnige lentedag in 2014 met haar Rob, buiten onder een lieflijk prieel, voor de ingang van de ondergrondse bomvrije gang.

STOER EN STIJLVOL

De bijzondere entourage van het fort gaf de dag een gouden rand." Je ervaart hier stoere historie gecombineerd met stijl-

volle charme", zegt Dorien Kuiper. "Een groot pluspunt is dat we de hele dag met onze familie en vrienden op het fort konden blijven, alles vond hier plaats, van fotoreportage en ceremonie tot receptie en feest." Na het ja-woord heeft het gezelschap buiten geborreld en gedineerd. "Tussen de bomen en de grasgroene wallen waanden we ons in de Provence." Nanny Blank, glunderend: "En als het had geregend, hadden ze binnen aan mooi gedekte tafels kunnen zitten." De fortvrouw zet zich in om aan alle wensen van de bruidsparen te voldoen. "Ik probeer maatwerk te verzorgen." Dorien: "Na ons feest stond bij de uitgang een echte Febo-muur, gevuld met precies dat waar je op zo'n moment zin in hebt: lekkere vette snacks. Zulke details maken je dag helemaal af." «

MUIDERSLOT

Hier kun je 'ja' zeggen in een echt kasteel. Er zijn diverse arrangementen mogelijk op opmerkelijke slotlocaties, zoals de Bisschopskamer of de Slotkeuken. Ridders, herauten en een valkenier kunnen de feestvreugde vergroten.

 www.muiderslot.nl

Internationale kunstmanifestatie GIMME SHELTER

KUNST EN FORTEN – HET IS EEN INSPIRERENDE COMBINATIE. DEZE ZOMER ZIJN IN DRIE FORTEN EN HUN OMGEVING WERKEN TE ZIEN VAN MEER DAN VIJFTIG KUNSTENAARS. IN GIMME SHELTER KOMEN KUNST, LANDSCHAP, GESCHIEDENIS EN ERFGOED SAMEN.

Danila Tkachenko, uit de serie Restricted Areas

Zoro Feigl, schetsontwerp JSF

HWelke gevaren kom ik tegen? Hoe kan ik mijn tegenstander misleiden? Hoe denkt mijn vijand – en wie is die vijand eigenlijk? Deze vragen zijn het uitgangspunt van *Gimme Shelter - forten en ficties in Laagland*. Drie forten vormen het decor van drie thematisch verwante tentoonstellingen die zich concentreren op de fictieve kant van strijd en verdediging. De forten van de Waterlinies met hun waterwegen en inundatiesystemen zijn zelf ook fictie gebleven; hun functie is nooit bewezen. Toen de vijand zich in 1940 aandiende, waren de Waterlinies technisch achterhaald: de Duitsers vlogen er overheen.

KUNSTFORT ASPEREN: HET SOLDATENLEVEN

In de expositie *Brief aan mijn vijand* ligt de nadruk op het leven in een soldatengemeenschap. Kunstenaars maken voelbaar hoe het voor soldaten was om dagenlang in een afgesloten omgeving te leven en dreiging te ervaren. De werken schetsen een beeld van fantasieën en dromen over de 'vijand'. Bijzonder zijn de figuren van ijzerdraad van Ralf Westerhof, waarin stereotiepe vijandsbeelden ons confronteren met onze vooroordelen.

KUNSTFORT BIJ VIJFHUIZEN: OORLOGJE SPELEN

In *Strijdtoneel* draait het om spellen en games, strategie en survivaltactieken. Uitgangspunt is het verbeelden en naspelen van oorlogssituaties, zoals soldaten dat tij-

KUNST OVER DE
DREIGING VAN EEN
NADERENDE,
DENKBEELDIGE STRIJD

dens hun voorbereiding doen. De echte strijd is ver weg, waardoor oorlog soms een spel lijkt. Er is onder meer nieuw werk van Charlotte Schleiffert te zien. Macht, wellust, verleiding en verderf is wat zij in haar werken verbeeldt: de mens overgeleverd aan zijn driften.

FORT NIEUWERSLUIJ: VERBORGEN GESCHIEDENIS

De tentoonstelling *Verborgene Krachten* belicht de thema's geheimhouding, verborgenheid en schuilen. Lang waren de locaties van forten zwarte gaten op de kaart. Fort Nieuwersluis heeft meerdere geheime functies gehad. Het is bijvoorbeeld een interneringskamp voor 'foute'

Nederlanders na de Tweede Wereldoorlog geweest en een commandopost voor de Bescherming Burgerbevolking (BB) tijdens de Koude Oorlog. Twee audio-cinema-tours brengen de verborgen geschiedenis van Nieuwersluis tot leven. Kunstenaar Marieke de Jong maakt een bijzondere installatie in Remisegebouw C waar vroeger de munitie lag opgeslagen.

3 X EEN JSF

Voor elk fort is een kunstenaar gevraagd zijn interpretatie van de Joint Strike Fighter – de militaire fictie van onze tijd – neer te zetten. Bij Fort Asperen staat in het veld een knalroze gevaarte van Stefan Gross: "Ik wilde een levensgrote JSF van plastic

maken. Het geraamte bestaat uit achthonderd bierkramen, bedekt door stretchfolie. Om de juiste vorm te krijgen, heb ik daaroverheen thermoplastisch gesmolten. Ik heb gekozen voor plastic omdat ik wil laten zien dat we leven in een maatschappij die op olie is gebaseerd. Daar voeren we oorlog over, in oorlogstuig dat als grondstof aardolie heeft. Een cirkel van waanzin." Maar waarom roze? "Voor mij is het de kleur van vergankelijkheid." «

Gimme Shelter is te zien van 30 mei t/m 20 september 2015.

www.gimme-shelter.nl

Stefan Gross,
schetsontwerp Pink
JSF

Allora & Calzadilla,
The bird of Hermes is my
name, eating my wings to
make me tame

Kunstfort bij Vijfhuizen

SLOT LOEVESTEIN

Poederrijen

DAAR WAAR
MAASEN
WAAL SAMENKOMEN

JONG EN OUD HOEFT ZICH GEEN MOMENT TE VERVELEN OP SLOT LOEVESTEIN. EEN DAG IS EIGENLIJK TE KORT. GELUKKIG KUN JE ER OOK BLIJVEN SLAPEN.

EEN KANON AFSCHIETEN

Slot Loevestein, uit de veertiende eeuw, is beroemd om de boekenkast van Hugo de Groot. Maar er is meer te beleven. Bezoekers kunnen zelf op ontdekkings- tocht door de vesting en kennismaken van de boeiende en veelzijdige geschiedenis. Er zijn maar liefst negenhonderd voorwerpen te bewonderen! Voor kinderen is er onder meer de presentatie *1001 bommen en granaten*, waarbij je in de huid kruipt van ridders, gevangenen en soldaten. Je leert zelf kruit maken en je mag zelfs een kanon afschieten.

RIVIERENLANDSCHAP

Loevestein ligt op het punt waar Maas en Waal samenkomen. Dat was destijds handig voor de verdediging alsook voor het heffen van tol. Het leukste is om over het water bij het slot aan te komen. Pak de boot in Gorinchem (fiets mag mee) of Woudrichem en geniet van dit oer-Hollandse rivierenlandschap.

SLAPEN IN DE VESTING

In de kasteeltoren bevindt zich de kapel die nu dienst doet als sfeervolle trouwlocatie – kaarsen verlichten de eeuwenoude ruimte. Binnen de muren van de vesting is de voormalige commandeurswoning verbouwd tot Suite & Breakfast. Van de drie kamers hebben er twee uitzicht op het kasteel. Overdag is het druk maar 's avonds gaat de poort dicht en ben je er alleen met het kasteelspook...

www.slotloevestein.nl

TEKST: MARION WITTER, FOTO'S: HUNK, MWB, MARCEL KÖPPEN

In een tentje op een fort

STOER KAMPEREN

KAMPEREN OP EEN HISTORISCHE PLEK, MIDDEN IN DE NATUUR. OOK DAT IS MOGELIJK BINNEN DE NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE.

HTussen Loosdrecht en Loenen aan de Vecht ligt Fort Spion waar fortwachter Martijn Salet, vanuit de witte fortwachterswoning, al jaren een oogje in het zeil houdt. Op de camping, een grasveldje tussen hoge bomen, kunnen tien tenten staan. Vanaf hier heb je uitzicht op de rustige Loenderveense Plas en de reservoirs van de Amsterdamse drinkwaterleiding. Even verderop liggen de drukker Loosdrechtse Plassen, een walhalla voor waterliefhebbers.

Naar Fort Spion komen mensen die willen genieten van het ruisende riet, de kwetterende vogels en het gekwaak van kikkers in de fortgracht. Er is geen WIFI, maar in plaats daarvan is er volop live entertainment: varen, zwemmen, fietsen, vissen en wandelen. Voor kinderen staat de 'ontdekkings' klaar, met een vergrootglas, insectenboek en microscoop.

Bij donder, bliksem en slagregen kunnen campinggasten terecht in de 'slechtweerruimte' in het manschappenverblijf. Voor degenen die helemaal niet van kamperen houden maar wél op een fort willen slapen, is in het bomvrije wachthuis een vakantieappartement met terras. In de remise voor de kanonnen – ooit stonden

er zes – is een trekkershut waar vooral wandelaars van het Waterliniepad hun rustmoment pakken.

STRAND AAN DE LEK

Iets zuidelijker, vlak onder Utrecht, in het dorp met de mooie naam Tull en 't Waal, ligt de camping van Werk aan de Korte Uitweg. Er kunnen twintig tenten staan op een veldje, het Terreplein, dat aangenaam wordt omarmd door wallen, bunkers en hoge bomen. Achter de fortgracht liggen weilanden en talloze fiets- en wandelroutes. Vlakbij is een van de Klompenpaden gelegen, een wandelroute over onverharde paden dwars door het boerenland. Het grootste recreatiestrand aan de Lek, de Honswijkerplas, ligt slechts

op twee kilometer afstand. Hier kun je heerlijk zwemmen, zonnen, spelen en picknicken.

Op Werk aan de Korte Uitweg hoef je je overdag geen zorgen te maken over een natje en een droogje want Theehuis Het Wachtlokaal is dan geopend. De medewerkers van zorginstelling Reinaerde, mensen met een verstandelijke beper-

TEXST: LIESBETH MAAS, FOTO'S: DENNIS BOUMAN, MARTIN VAN LOUVEN, CHRIS WILL

Kampeerterrin
De Lieveinge

Lekker lunchen bij je tent, tegen de groene wallen van Fort aan de Korte Uitweg.

Voor wie meer van glamping houdt, zijn er 'huurlingen'

Vakantieappartement Fort Spion met terras

king, staan klaar om je binnen of buiten op het terras te bedienen. Vlakbij zijn een supermarkt en een eetcafé; de koeriers van de pizzeria in Vreeswijk komen graag op de camping bezorgen. Het sanitair van de camping is onlangs geheel vernieuwd en voor mensen die niet zonder kunnen: er is WIFI. Tip: check de agenda van het fort. Regelmatig zijn er exposities en ook workshops waar je je als campinggast voor kunt opgeven.

NATUURKAMPEERKAART

Zowel Fort aan de Korte Uitweg als Fort Spion zijn natuurkampeerterreinen. Wil je hier overnachten dan heb je de natuurkampeerkaart nodig. Die kost een kleine vijftien euro, en voor dat bedrag ben je tegelijk eigenaar van Het Groene Boekje waarin alle 141 erkende natuurkampeerterreinen worden omschreven. Beide campings zijn de hele week geopend. «

🌐 www.fortspion.nl & www.fortwku.nl

Nog meer kamperen

KAMPEERTERREIN DE LIEVELINGE

In het Lingebos, vlakbij Fort Vuren, ligt De Lievelinge. De camping is een bonte mix van klassiek kamperen, seizoensplaatsen en een gezellig groepskampeerveld. Voor wie meer van glamping houdt, zijn er eigenzinnige 'huurlingen', zoals een Amerikaanse schoolbus, Roma-caravan of safaritent. Vervelen is hier niet aan de orde met een zwembad, kinderboerderij, bibliotheekcaravan en nog veel meer. In Restaurant de Tent eet je sla en kruiden uit de eigen moestuin.

www.lievelinge.nl

FORT AAN DE KLOP

Op een kwartier fietsen van Utrecht ligt deze stadscamping met de sfeer van een natuurkampeerterrein. Op de wallen van het fort is plaats voor zo'n 25 tenten. Gasten kunnen wandelen en fietsen langs de Vecht of het stadse rumoer van de Domstad opzoeken – er is op het terrein een fietsverhuur. Brasserie Het Wachthuis is geopend voor lunch, borrel en diner.

www.fortaandeklop.com

Helpt u mee ons unieke erfgoed te behouden?

Stichting Liniebreed Ondernemen heeft als doel te zorgen voor een duurzame, maatschappelijke en economische benutting van de Waterlinies in Nederland (zie middenpagina). Door **maatschappelijk verantwoord ondernemen**, en met respect voor ons culturele erfgoed en de natuur, willen wij ervoor zorgen dat zoveel mogelijk Nederlanders met volle teugen van de **veelzijdigheid van forten en waterlinies** kunnen genieten. Want alleen als deze militaire monumenten actief worden gebruikt, kunnen we dit prachtige erfgoed behouden voor **volgende generaties**. De forten van de Waterlinies waren jarenlang in bezit van Defensie. Ontoegankelijk, verscholen achter hoge

hekken. Tegenwoordig is dat wel anders. **De poorten staan open** en er gebeurt veel moois op en rond de forten. Stichting Liniebreed Ondernemen (SLO) wil graag iedereen hiervan op de hoogte stellen. Want hoe meer mensen er door de gebieden van de Waterlinies wandelen en fietsen, en hoe meer mensen de forten bezoeken, hoe beter het gaat met dit **unieke Nederlandse erfgoed**.

Kunt u zich vinden in deze ambitie? Dan kunt u ons terzijde staan! Door SLO **financieel te ondersteunen**, helpt u mee om waterlinies en forten tot bloei te brengen en te bewaren voor de toekomst.

DONATIE

Via de button op de website www.forten.nl kunt u een donatie doen aan SLO. Ook kunt u besluiten om periodiek te schenken aan SLO.

PERIODIEK SCHENKEN

U kunt uw voornemen om vijf jaar of langer een gift aan SLO te doneren, vastleggen in een schenkingsovereenkomst. Wanneer u dat heeft gedaan kunt u 125% van uw gift aftrekken van de inkomstenbelasting.

FORTFONDS OP NAAM

Met het instellen van uw eigen (bedrijfs) Fonds op Naam ten behoeve van de Nederlandse Waterlinies en hun forten, heeft u de mogelijkheid om een specifieke locatie of een specifiek gebied voor meerdere jaren te ondersteunen. Hierbij kunt u gebruik maken van een aanzienlijk fiscaal voordeel.

EEN GIFT OPNEMEN IN UW TESTAMENT

En wanneer u vandaag een gift in uw testament opneemt, draagt u – ook als u er niet meer bent – bij aan het erfgoedbehoud van morgen.

CONTACT

Gaat uw hart uit naar het behoud van de Waterlinies en hun forten en wilt u bijdragen aan de projecten van SLO? Bel of mail dan met Juke van Niekerk (directeur) 06 30 94 57 11 of juke@liniebreed.nl. Of ga direct naar www.forten.nl/doneer.

FORT DIEMERDAM

SANDER WALTA & LEONIE WALBURG

"Samen runnen wij Puur Producties, een cateringbedrijf dat evenementen van a tot z verzorgt. Sinds 2012 zijn wij beherend pachter van deze prachtplek in Diemen: de munitiebunkers, geschutopstelplaatsen en het houten fortwachtershuis zijn stille getuigen van een roemrijk verleden. Blikvanger is het schelpvormige houten Paviljoen Puur, met een keuken, bar en restaurantgedeelte. Het fort is een ideale omgeving voor een huwelijk - we zijn een officiële trouwlocatie - maar je kunt hier ook terecht voor andere bijeenkomsten. De sfeer is speciaal: in de avondschemering zingt vaak een nachtegaal, op de dijk tuur je over het water, kinderen ravotten op het veld. 's Avonds gaan de vuurkorven en pizzaoven aan. Op zondagen zijn wandelaars en andere bezoekers welkom voor de lunch of borrel. Elke dag weer is het een cadeautje om hier te werken!" www.paviljoenpuur.nl

"In de avondschemering
zingt vaak een nachtegaal"

fortkids!

SPONSBOOT AHOY!

Zo is in bad gaan nog leuker! Maar ook in een teil met water in de tuin voelen deze bootjes zich thuis.

Dit heb je nodig:

Schuursponsjes (voor de keuken) • lollystokjes • brede witte én smalle gekleurde duct tape (of gaffer tape) • grote schaar • hobbymesje • liniaal

Zo doe je het:

1. Knip 2 hoeken van het sponsje. Maak met het hobbymesje een sneetje in het midden voor het lollystokje.
2. Scheur 2 stroken witte tape van ongeveer 20 cm af en plak die gedeeltelijk over elkaar heen. Draai de tape om en plak 2 stroken over de plakkant. Versier het zeiltje met de gekleurde, dunnere stroken duct tape.
3. Snijd met de liniaal en het hobbymesje de boven- en onderkant van het zeiltje recht af zodat je een zeiltje van 15 cm overhoudt.
4. Maak een sneetje in de boven- en onderkant van het zeiltje en steek daar het lollystokje door.
5. Steek het stokje in het sponsje en je bootje kan gaan zeilen.

BELLEN BLAZEN MAAR!

Maar dan wel met je eigen bellenblaasvorm en je eigen bellenblaassop.

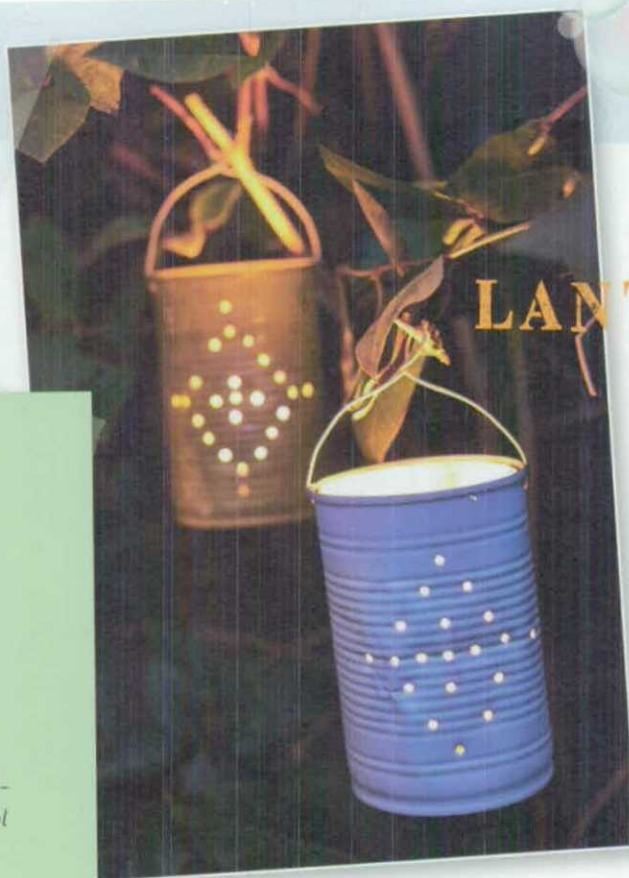
BELLEN- BLAASHART

Dit heb je nodig:

Stukje ijzer- of tuindraad van ongeveer 40-50 cm • bamboestokje • 100 ml afwasmiddel • 400 ml warm water • 2 theelepels suiker • platte (oven)schaal

En zo doe je het

1. Buig het ijzerdraad in de vorm van een hartje, en buig de uiteinden stevig om de bovenkant van het bamboestokje.
2. Voor de stevigheid kun je (of een van je ouders) een gaatje boren in het stokje en daar een uiteinde van het ijzerdraad doorheen steken.
3. Schep voor het zeepsop de suiker in het warme water en wacht tot het is opgelost. Doe het afwasmiddel erbij, goed roeren en klaar is je zeepsop.

LANTAARNTJE IN HET DONKER

De gaatjes geven een betoverend effect als je het waxinelichtje aansteekt!

Simpel om te maken, deze lantaarn, maar pas op voor je vingers.

Je hebt er hamer en spijker voor nodig.

Wat heb je nodig:

Leeg, schoon blikje • water en zand • watervaste stift • hamer en spijker • stukje ijzerdraad, +/- 25 cm • tangetje • spuitbus (en kartonnen doos) • lege plastic fles (als houder om te spuiten) • waxinelichtje

Hoe doe je het:

1. Vul het blik met een mengsel van water en zand en zet het in de vriezer tot het water is bevroren (1 nacht). Zo blijft je blikje beter rond als je de gaatjes erin gaat slaan.
2. Dep het blikje droog en teken er met een watervaste stift een stippeltjespatroon op.

3. Sla met hamer en spijker gaatjes volgens het stippelpatroon. Maak 2 extra gaatjes aan de bovenkant voor het hengsel van ijzerdraad.
4. Zet het blikje omgekeerd op de lege fles en bespuit rondom met de spuitbus. Als je de fles in de kartonnen doos zet spuit je niet per ongeluk de omgeving mee!
5. Vouw een lusje in het midden van het ijzerdraadje en buig de uiteinden een klein beetje om.
6. Steek ze door de gaatjes in de rand en zet vast met een tangetje.
7. Waxinelichtje erin en je lantaarn kan branden!

LEKKER VAN HET FORT!

BIER

FELIX WILBRINK

“Een gerijpt biertje doet niet onder voor een goede wijn”

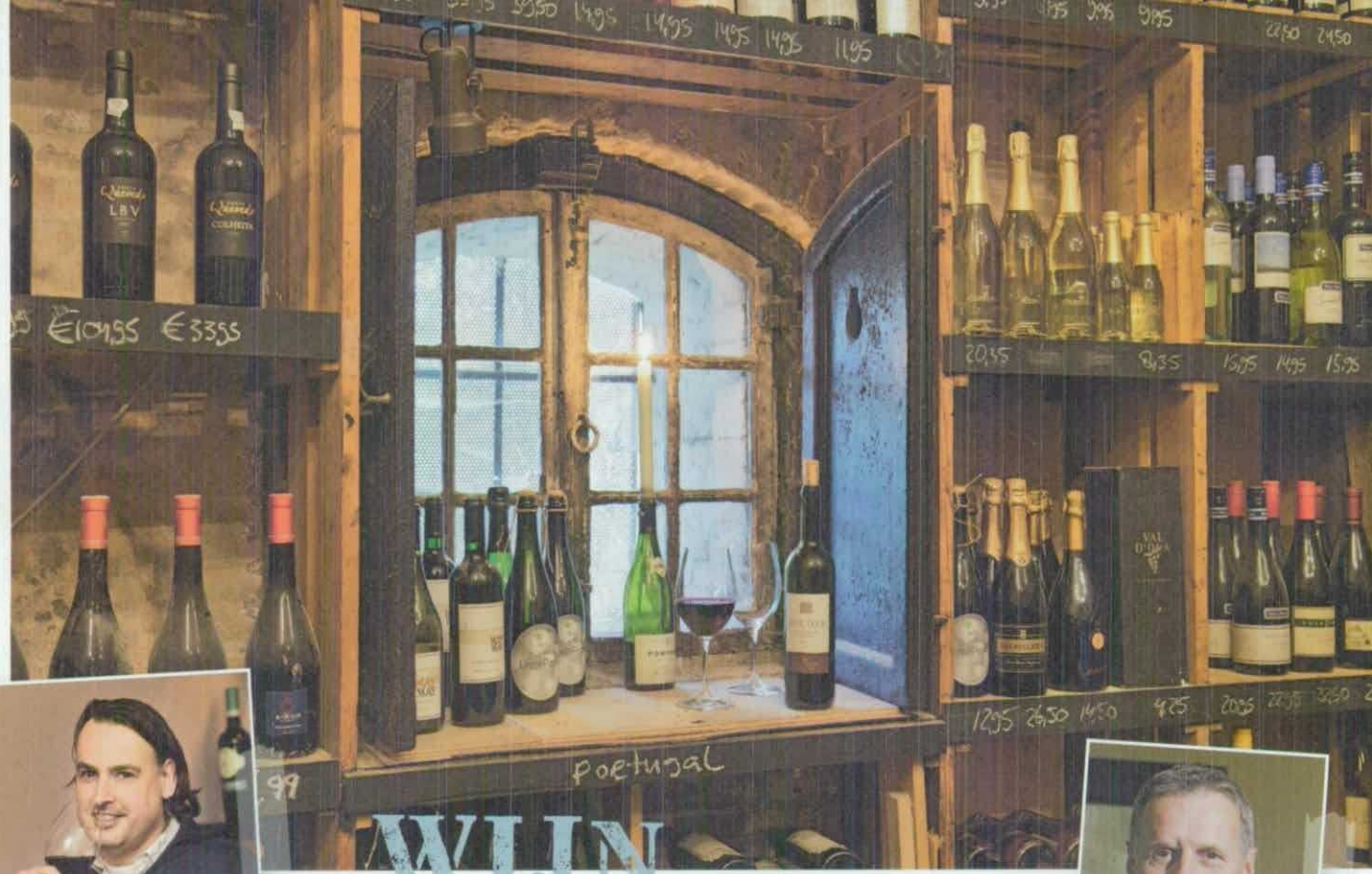
DOOR DE DIKKE MUREN, CONSTATE TEMPERATUUR EN HOGE LUCHTVOCHTIGHEID ZIJN FORTEN BIJ UITSTEK GESCHIKT OM WIJN TE BEWAREN. MAAR OOK BIER VOELT ZICH THUIS IN DE DONKERE GEWELVEN VAN DEZE VERDEDIGINGSWERKEN. PROOST!

HToen Felix Wilbrink, culinair journalist en bierliefhebber pur sang, voor het eerst een gerijpt bokbiertje proefde, was hij in de zevende hemel. “Wat een smaakexplosie!” Samen met biersommelier en zytholoog Fiona de Lange richtte hij de Nationale Bierbank op. Een plek waar bier jarenlang in het donker ligt te rusten. “Een gerijpt biertje doet niet onder voor een goede wijn.”

In Fort bij Spijkerboor en omliggende forten liggen duizenden flesjes dik opgeslagen. “Alleen speciale bieren als donkere bieren, bokbieren en stouts zijn geschikt. Bij gerijpt bier komen port- en madeirasmaken naar voren, bittere en kruidige tonen vervagen en het is zacht

en rond van smaak. Wij hebben hier een selectie van de beste Nederlandse en Belgische bieren.” Op de site van de Bierbank kies je het gewenste type en de hoeveelheid flesjes die je wilt kopen. Vervolgens houden Felix en Fiona de ontwikkeling van het bier in de gaten. “Na gemiddeld vier à vijf jaar kun je je eigen flesjes ontkurken. Of je laat ze door ons verkopen, want gerijpt bier is in. Chefs schenken bijzondere exemplaren aan tafel en de waarde van gerijpt bier stijgt flink. Op het fort organiseren wij regelmatig proeverijen. Dé kans om zelf eens zo'n overheerlijk biertje te proeven.” «

 www.nationalebierbank.nl

WIJN

ISCHA HUIZER

“Van kinds af aan kan ik goed smaken onderscheiden”

H Op zeventienjarige leeftijd was Ischa Huizer de jongste vinoloog in Nederland van dat moment. “Mijn liefde voor wijn was toen al groot. Van kinds af aan kan ik goed smaken onderscheiden. Inmiddels heb ik ruim twintig jaar ervaring.”

Sinds 2008 runt hij Wijnfort Jutphaas in Nieuwegein. In een van de gewelfde ruimtes van het verdedigingsbouwwerk uit 1820 is de wijnwinkel gevestigd. “Ons assortiment is breed maar we zijn gespecialiseerd in wijnen uit Oostenrijk, Spanje en Italië met een eigen gezicht. Ook organiseren we allerlei activiteiten, van proeverijen tot huwelijken, diners en kookworkshops. In onze professionele keuken bereidt een kok de lekkerste gerechten. De combinatie van wijn en spijs is mijn passie. Bij zalm wordt vaak Chardonnay geschonken, maar voeg je dille aan de vis toe, dan past een Sauvignon Blanc opens ook. Die nuances maken dit vak zo boeiend.” «

www.wijnfortjutphaas.nl

HENK BART

“We weten het verhaal achter de wijn”

H Al meer dan vijftig jaar is Wijnimport J. Bart een begrip in de horecawereld. Inmiddels heeft Joop Bart plaats gemaakt voor zoon Henk en is het bedrijf gevestigd in Fort benoorden Purmerend. Regelmatig zijn er proeverijen en rondleidingen. “Onze wijnen kopen we rechtstreeks bij de boer. Dat persoonlijke contact schept een band. Er zijn weinig schakels tussen inkoop en verkoop en daardoor kunnen wij een goede kwaliteit voor een redelijke prijs bieden.” Bart mag een groot deel van de toprestaurants in Nederland tot zijn klantenkring rekenen. “Wij hebben wijn uit zeventien landen en omdat we de boeren goed kennen, weten we het verhaal achter de wijn. Dat is voor sommeliërs heel belangrijk. Bovendien voelen we trends vrij vroeg aan, en dan heb ik het niet alleen over biologische wijnen maar ook over nieuwe technieken en opkomende landen. We hebben nu bijvoorbeeld een fantastische wijn uit Slovenië.”

www.wijnimportbart.nl

LEKKER VAN
HET FORT!

BROOD

STREEKTRANSFERIUM LINIELANDING, THIERRY DE JAGER

Een oase langs de snelweg

TEKST & FOTO'S: CAROLINE WESTDIJK

LANGS DE A27 BIJ NIEUWEGEIN IS EEN AANTREKKELIJKE PLEK GECREËERD: STREEKTRANSFERIUM LINIELANDING. BEZOEKERS KUNNEN NIET ALLEEN GENIETEN VAN LOKALE PRODUCTEN MAAR OOK OP ONTDEKKINGSTOCHT IN HET AANGRENZENDE GROENE GEBIED.

H Onder één dak bevinden zich een sfeervol restaurant en een ruime winkel. Hajé restaurants, de exploitant van Linielanding, werkt zoveel mogelijk met producten uit de regio. Zo levert een groep ondernemers uit de nabijgelegen Krommerijnstreek onder meer groenten en fruit, bier en wijn, vlees, honing, brood en meel. Thierry de Jager van Hajé restaurants: "De Linielanding is de toegangspoort tot de Nieuwe Hollandse Waterlinie en het Eiland van Schalkwijk. Je kunt parkeren voor de deur en vanaf het terras stap je zo in een kano of verken je te voet of op de fiets het groene gebied dat zich achter de Linielanding ontvouwt. Na afloop kun je in ons restaurant terecht voor een kopje koffie of een van onze heerlijke gerechten."

VLEES

FRUIT

In de winkel vind je een ruim aanbod van verse en lokale producten. Drie toppers zijn zowel bij de linielanding als op de eigen locaties te koop:

BROOD VAN VROEG

Bij Vroeg weten ze wat lekker brood is! Op de sfeervolle boerderij in Bunnik worden de hele dag door knapperige speltbroden, stoere roggebonken en de

prijswinnende Roodkorn-vloerbroden gebakken in de oven met stenen vloer.

www.vroeg.nl

MMM... LINIEWORST

Heerlijk, deze worst die prima smaakt bij de borrel of gewoon als tussendoortje. Gemaakt met vlees van het Blokhovens Linievarken van de gebroeders Uijttewaai uit Schalkwijk.

www.blokhovenslinievarken.nl

KROMME RIJN FRUIT

De familie Westeneng in Bunnik teelt op hun fruitboerderij verse appels, peren en kersen. Van het fruit worden op ambachtelijke wijze de lekkerste sappen, sauzen, likeuren en jams gemaakt. «

www.krommerijnfruit.nl

“Vanaf het terras stap je zo in een kano”

STREEKTRANSFERIUM NIEUWEGEIN

Linielanding is makkelijk bereikbaar met de auto. Neem op de A27 de afslag 28/Nieuwegein en via de spiraalvormige afrit kom je direct uit op de grote parkeerplaats. Voor meer informatie over het Streektransferium en de recreatieve mogelijkheden kijk op www.haje.nu.

FORTHOPPEN MET DE PONT

HET BRUIST ROND DE LINIEPONT

DE LINIEPONT OVER DE LEK STAAT GARANT VOOR EEN ZOMERS DAGJE UIT. PENDEL HEEN EN WEER VAN HET ENE NAAR HET ANDERE FORT. STREK DE BENEN DOOR DE UITERWAARDEN EN STRIJK NEER OP HET TERRAS BIJ WERK AAN HET SPOEL. WAT WIL EEN MENS NOG MEER?

H“De Liniepont bestaat sinds 2010”, vertelt Piet Smits, hoofd Routebureau Uiterwaarde. “Het idee voor deze pont, zo moet ik eerlijk zeggen, kwam niet bij ons vandaan, maar bij een van de forten. Het was de zevende pont die we exploiteerden, dit jaar gaat de tiende pont in de vaart. Die komt tussen Heteren en Renkum over de Neder-Rijn.”

OPKNAPPERTJE

Het Liniepontje verbindt drie monumenten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie met elkaar: Werk aan de Groeneweg

(noordzijde), Werk aan het Spoel en Fort Everdingen (Culemborgse kant). Alleen fietsers en wandelaars mogen mee. Maar let op: de pont vaart uitsluitend in de zomermaanden. Smits: “Samen met de gemeenten Culemborg, Vianen en Houten hebben we het plan uitgewerkt. We vonden een oude boot, niet veel meer dan een karkas. Die hebben we helemaal opgeknapt, je herkent ‘m niet meer terug.”

VRIJWILLIGE SCHIPPERS

“Het voet- en fietsveer wordt gerund door een hecht team van vrijwilligers”, vervolgt Smits. “Met een klein vaarbewijs op zak mag je de pont besturen. We bieden allerlei cursussen aan voor onze vrijwilligers, zoals EHBO en Klein Vaarbewijs. Natuurlijk word je eerst ingewerkt en vaar je altijd met z’n tweeën.”

Als het voorjaar aanbreekt, gaan de kapi-teins van de Liniepont aan het werk. Ze pikken een handjevol passagiers op bij Werk aan het Spoel en varen in rustig tempo naar Werk aan de Groeneweg. Fier wappert de rood-wit-blaauwe vlag op het achterdek. Bij de steiger aan de overkant moet de schipper het bootje voorzichtig naar de wal manoeuvreren. De mensen stappen uit, anderen stappen weer in. En hup, daar gaat het pontje weer terug naar de overkant.

Werk aan de Groeneweg

Werk aan de Korte Uitweg

Het Liniepontje verbindt drie monumenten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie

TEXST: SIETSKÉ DE VET, HOOPFOTO: AD SNEIDERWAARD, PAUL VAN DER KLEI, VAN RIETVELD LANDSCAPE

NATUURPRACHT

Werk aan de Groeneweg ziet er niet uit als een fort maar maakt wel deel uit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Staatsbosbeheer heeft de kleine betonnen kazematten (bombestendige ruimtes) en de wat grotere piramidevormige groepsschuilplaatsen onlangs prachtig opgeknapt. Nu loop je er tussen de oorspronkelijke aarden wallen en de loopgraven in een mooi stukje natuur. De moeite van een bezoek meer dan waard!

TERUG NAAR DE ZUIDOEVER

Als wandelaar heb je twee mogelijkheden om terug te keren naar de Culemborgse kant van de Lek. De kortste weg is natuurlijk de Liniepont. Maar wie de benen wil strekken, wandelt door de uiterwaarden

HEEN-EN-WEER

De Liniepont vaart tussen Werk aan het Spoel, Fort Everdingen en Werk aan de Groeneweg. Er kunnen maximaal twaalf passagiers mee. Vaartijden: 10.30-17.30. In mei, juni en september alleen in de weekenden (ook Hemelvaart en Pinksteren); juli en augustus elke dag. Prijs voetgangers € 1, fietsers € 1,50. Geen pont in zicht? Bel de schipper op 06 - 57 95 29 25 www.liniepont.nl

Werk aan het Spoel

van de Steenwaard naar het autoveer van Culemborg. In het natuurgebied, dat bij hoogwater onder kan lopen, strijken veel weidevogels en ganzen neer, vooral 's winters. Daarom zijn de uiterwaarden tussen oktober en april afgesloten voor wandelaars. Dat komt goed uit, want de Liniepont is dan uit de vaart.

BRUISENDE VERDEDIGINGSWERKEN

Bij Werk aan het Spoel kun je op het terras genieten van een hapje en drankje. Het is moeilijk voor te stellen dat deze plek in de negentiende eeuw een militaire vesting was. Van hieruit werd de grote inundatiesluis van de Nieuwe Hollandse Waterli-

nie in het oog gehouden. De sluis kon het achterliggende land onder water zetten om zo de vijand op veilige afstand te houden. Nu is Werk aan het Spoel omgetoerd tot een aangename ontmoetingsplek. In het openluchttheater worden concerten en toneelvoorstellingen gegeven. In het forthuis serveert De Veldkeuken eerlijke biologische gerechten.

Binnenkort wordt het nóg aantrekkelijker om met de Liniepont heen en weer te hopen. Want in Fort Everdingen komt een bierbrouwerij met proeflokaal en winkel. Met de aanlegsteiger van de Liniepont voor de deur wandel je straks zó de brouwerij binnen. «

Meer wandelroutes

Het **Lint- en Liniepad** (12 km) is een gloednieuw Klompenpad in de omgeving van Schalkwijk. Je loopt langs diverse highlights van de Hollandse Waterlinie: Fort Honswijk, Fort aan de Korte Uitweg, het Inundatiekanaal en Werk aan de Groeneweg. Een mooie route over veel onverharde paden.

 www.klompenpaden.nl

Het **Jan Blankenpad** (3,5 km), dat begint en eindigt bij Werk aan het Spoel, leidt langs twaalf houten palen die 'vertellen' over waterkracht. Met 'rubbing' (handmatig afwrijven van informatie) en QR-codes verkrijg je nuttige informatie over water en natuur in het rivier- en waterlinielandschap.

 www.janblankenpad.nl

INFO

RONDJE LINIEPONTJE

Met Rondje Liniepontje (10 km) steek je tweemaal de Lek over en struin je door de uiterwaarden. De route volgt het Waterliniepad, een Lange-Afstand-Wandelpad van Weesp naar Werkendam. De tien jaar oude route is compleet vernieuwd. Alle verbeteringen worden, zodra de financiering rond is, gebundeld in een nieuwe LAW-gids. De herziene route staat al op www.wandelnet.nl.

OMMETJE

Geen zin in een grote wandeling? Maak dan een klein rondje om Werk aan het Spoel. En als straks de bruggen over de sluisen van Fort Everdingen hersteld zijn, kun je een spectaculaire wandeling maken om dit fort, waarbij je over de sluis loopt.

€ 7,50 korting
Atelier Anneke Wessels

**WORKSHOPS
BEELDHOUWEN IN STEEN**

18 t/m 26-7 én 15 t/m 23-8. Beeldhouw je eigen stenen beeld! Deskundige begeleiding. Op prachtige locatie! € 7,50 korting (max. 1 bon p.p., geldig in bovenstaande periodes)

20% korting
op de 2de nacht

**OVERNACHTEN BIJ BED &
BREAKFAST FORT BAKKERSKIL**

Luxe overnachting in een sfeervolle kamer met cv. in een rustige omgeving. Alle kamers met eigen badkamer, beddengoed en handdoeken.

€ 7,50 korting
High Tea en workshop

**HIGH TEA EN WORKSHOP
ZINGEN IN DE ANTONIAHOEVE**

Ontdek met vrienden, familie of collega's Theetuin De Antoniahoeve in Schalkwijk op bijzondere wijze. Eerst geniet je van een high-tea en daarna volg je een workshop zingen en swingen.

€ 2,50 korting
Boerengolf bij Vroeg

TUSSEN DE BUNKERS

Kom boerengolf spelen bij Restaurant Vroeg, gelegen tussen Fort Vechten en Fort Rijnauwen in Bunnik. Uiteraard kan je hier ook terecht voor een smakelijke lunch of diner. Vroeg staat voor vers, ambachtelijk, lekker en ongedwongen.

**BIJ EEN
FEEST HOREN
KORTINGS-
BONNEN!**

**WATERLINES
2015**

20% korting
Ontdek GeoFort

BELEEF DE GEOEXPERIENCE

Een interactief science park waar alles om de wereld draait! Maak kennis met moderne geotechnieken, raak gedesoriëteerd in de donkere ondergrondse gang en word uitgedaagd in het doolhof.

2de persoon gratis
Kanoën en fietsen

LANGS DE LINGE

Beleef de forten, boomgaarden en prachtige natuur rondom de Linge in een combitocht. U kunt kiezen uit een tocht van 7, 10 of 15 km. Ga heen met een kano en kom terug op de fiets. Een bijzondere ervaring voor jong en oud!

€ 12,50 korting
Fort Resort Beemster

WELLNESS ARRANGEMENT

Hele dag genieten van alle saunafaciliteiten

- Fort!-welkomstrankje
- Deelname aan diverse löyly-rituelen (o.b.v. beschikbaarheid)
- Genieten van de zonnebank (12 min)
- Een oosterse rasul-behandeling (25 min)

2de persoon gratis
Rondvaart

VANUIT GLASSTAD LEERDAM

Stap in de boot Parel aan de Linge en geniet van de bloesems, middeleeuwse huisjes en vele soorten vogels langs de Linge. Je kunt kiezen uit een rondvaart van 90 of 120 minuten. Bij mooi weer zit je op het dek in de zon.

THEETUIN DE ANTONIAHOEVE IN SCHALKWIJK

Dit arrangemente voor FORT!-lezers wordt aangeboden van € 22,50 voor € 15,00 p.p.
Datum: zondag 7 juni 2015 of
zondag 20 september 2015
Tijd: van 12:00 tot 14:30 uur
Aanmelden: vergadercentrumhouten@gmail.com
Adres: Overeind 84, 3998 JD Schalkwijk
Telefoonnummer: 030-6011247
www.vergadercentrumhouten.nl

OVERNACHTEN BIJ BED & BREAKFAST FORT BAKKERSKIL

Vermeld bij uw boeking de kortingscode:
FORT! Magazine
Deze aanbieding is geldig tot 31-12-2015.

Bed & Breakfast Fort Bakkerskil, Kildijk 143
4255 TH NIEUWENDIJK (bij Werkendam).
06-4593 4892 / 06-2002 6824
info@fortbakkerskil.nl
www.fortbakkerskil.nl

BEELDHOUWEN IN STEEN

Deelname vanaf 1 dag mogelijk.
Dagelijks: 10 -17 uur.
Aanmelden: aj.wessels@online.nl
Atelier Anneke Wessels
Werk aan het Spoel, Culemborg
Goilberdingerdijk 40a
www.annekewessels.nl

BELEEF DE GEOEXPERIENCE NU MET 20% KORTING!

Deze bon geeft 20% korting op de
GeoExperience voor 4 personen en kan niet
ingewisseld worden voor contanten of gebruikt
worden i.c.m. andere activiteiten.
Geldig tot en met 31 december 2015.
Nieuwe Steeg 74
Herwijnen
www.geofort.nl

KNIP DE BONNEN UIT EN KOM NAAR ONZE FORTEN!

WATERLINES
2015

BOERENGOLF TUSSEN DE BUNKERS

U ontvangt € 2,50 p.p. korting voor een potje
boerengolf in het weiland tussen de bunkers
en groepsschuilplaatsen.
Achterdijk 1 in Bunnik
030-820 10 10
www.vroeg.nl

vroeg

RONDVAART LEERDAM

Prijs rondvaart 90 min. € 10,00 (kinderen
4 tot 11 jaar € 7,00). Prijs rondvaart 120 min.
€ 13,00 (kinderen 4 tot 11 jaar € 9,00). Met
deze bon is de 2de persoon gratis. Geldig
voor het gehele jaar 2015 voor max.
4 personen (2 gratis). Niet in combinatie met
andere acties. Vooraf reserveren is gewenst.
Voor vaartijden, zie www.rederijleerdam
Vertrekadres: Veerstoep 3 in Leerdam
Telefoon: 0345 651 269

WELLNESS ARRANGEMENT FORT RESORT BEEMSTER

Beleef het eco-chique wellness arrangement
als FORT! lezer voor slechts € 45 p.p. i.p.v. €
57,50 p.p. Van vr - zo € 50,- p.p. en niet geldig
tijdens feestdagen en vakanties m.u.v. zomer-
vakantie. Geldig van 1 april 2015 tot en met
1 april 2016 op vertoon van deze bon.
Alleen te reserveren via www.fortresort-
beemster.nl/fortmagazine/.

2DE PERSOON GRATIS KANOËN EN FIETSEN LANGS DE LINGE

De combitocht kost € 20 p.p.. Bij inlevering
van deze bon is de 2de persoon gratis. Geldig
voor het gehele jaar 2015 voor maximaal 4
personen (2 gratis). Niet in combinatie met
andere acties. Vooraf reserveren is gewenst.
Adres: Lepelstraat 5a, 4157 GM Enspijk
Telefoon: 0345 651 269
www.kano.nl

kano.nl

BIJZONDERE EVENEMENTEN

APRIL

ZA 4 t/m MA 6 APRIL

Forteiland IJmuiden

Re-enactment weekend
www.forteiland.nl

ZO 5 APRIL

Fort Resort Beemster

Paasbrunch
www.fortresort-beemster.nl

MA 6 APRIL

C-Fordt Maarsseveen

Tweede Paasdag: Op eieren lopen?
www.c-fordt.nl

ZA 11 APRIL

Fort Kijkduin

Wandeltocht Stelling van Den Helder
www.fortkijkduin.nl

ZA 11 APRIL

Fort Hoofddijk

Rotsplantendag
www.uu.nl/botanische-tuinen

ZO 12 APRIL

Antoniahoeve Schalkwijk

Open Tuinenroute
Schalkwijk
www.theetuinaantoniahoeve.nl

DI 14 APRIL

Fort Giessen

Lezing over de honingbij en de imkerij
www.altenatuur.nl

VR 17 t/m ZO 19 APRIL

Diverse forten en linies

Start Fortenseizoen
Feest en Vermaak
www.forten.nl/start-fortenseizoen

VR 17 t/m ZO 19 APRIL

C-Fordt Maarsseveen

Fototentoonstelling
Fedde ten Berge
www.c-fordt.nl

17 APRIL t/m 17 MEI

KunstFort Asperen

Expositie Luchtval van Marinke van Zandwijk
www.kunstfortasperen.nl

[MEI / JUNI]

Proef de Linie

De forten bieden een scala aan culinaire mogelijkheden. Geniet van een goede lunch of een lekker diner in een van de vele restaurants. Rust uit op een van de terrassen tijdens een fiets- of wandeltocht langs de forten, bestel een picknickmand of neem deel aan een kookworkshop. Wil je liever een high tea? Alles is mogelijk en dan ook nog eens in een mooie, groene en cultuurhistorische omgeving. In mei en juni zijn er smakelijke pop-up foodfestivals, boerenstreekmarkten, proeverijen en BBQ-avonden. Kinderen kunnen boven een kampvuur worstenbroodjes bakken en marshmallows roosteren.

www.proefdelinie.nl

ZA 18 APRIL

Fort aan de Klop

Linie in Lichterlaaie
www.linieinlichterlaaie.nl

ZA 18 & ZO 19 APRIL

Fort Vuren

Kunstmanifestatie
www.fortvuren.nl

ZO 19 APRIL

Fort Sabina

Litteraire middag met Adriaan van Dis
www.fortsabina.nl

ZO 19 APRIL

Fort Vechten

Kinderfort Natuurlijk
www.fortvechten.nl

ZO 19 APRIL

Fort Diemerdam

Historische wandeling
www.paviljoenpuur.nl

ZO 26 APRIL

Fort aan de Klop

Kinderkunst
Theaterfestival
www.fortaandeklop.com

*Bloemrijke
start van het
fortenseizoen*

Verleg je grenzen op forteiland IJmuiden

MEI

VR 1 MEI

Werk aan het Spoel

Start toerist. vaarseizoen
www.uitwaarde.nl

ZA 2 t/m ZO 10 MEI

Forteiland Pampus

Piratenweek!
www.pampus.nl

DI 5 MEI

Werk aan de Groeneweg

Bevrijdingsfeest en
opening beleeftoute
www.staatsbosbeheer.nl/waterlinies2015

DI 5 MEI

Fort Vechten

Mumbai Color Festival
www.fortvechten.nl

ZA 9 MEI

Restaurant Vroeg

Boerenmarkt
www.vroeg.nl

ZA 9 MEI

Gorinchem

Open Havendag
www.vvgorinchem.nl

ZO 10 MEI

Forteiland IJmuiden

Avontuurlijk Forteiland
www.avontuurlijkforteiland.nl

ZO 10 MEI

Rederij Leerdam

Moederdag cruises
www.rederijleerdam.nl

ZO 10 MEI

Fort Resort Beemster

Moederdag high tea
www.fortresortbeemster.nl

DO 14 t/m ZA 16 mei

Woudrichem

Festival Weekend
www.festivalweekend-woudrichem.nl

14 MEI t/m 21 JUNI

Vesting Naarden

Fotofestival
www.fotofestival-naarden.nl

ZA 16 & ZO 17 MEI

C-Fordt Maarsseveen

Kunstronde Vecht en
Plassen
www.c-fordt.nl

ZA 16 & ZO 17 mei

Wandel 2-daagse

Friese Waterlinie
www.doelgericht-wandelen.nl

ZO 17 MEI

Fort Sabina

Festival van de
verbeelding
www.fortsabina.nl

ZO 24 MEI

Antoniahoeve Schalkwijk

Open Tuinenroute
www.theetuinantoniahoeve.nl

30 MEI t/m 20 SEPT.

KunstFort Asperen, Kunstfort bij Vijfhuizen,

Fort Nieuwersluis
Internat. kunstmani-
festatie Gimme Shelter
www.gimme-shelter.nl

JUNI

ZA 6 & ZO 7 JUNI

Forteiland Pampus

Vliegerfestival Pampus
voor de wind!
www.pampus.nl

ZO 7 JUNI

Werk aan het Spoel en Werk aan de Groeneweg

Arrangement met de
Liniepont
www.staatsbosbeheer.nl/waterlinies2015

ZA 13 & ZO 14 JUNI

Fort bij Uithoorn

Feest 70 jaar bevrijding
www.fortbijuithoorn.nl

ZA 13 & ZO 14 JUNI

Fort Nigtevecht

Opening Gedenkplaats
www.fortnigtevecht.nl

ZO 14 JUNI

Wijnfort Benoorden Purmerend

Beemster Fortfair
www.wijnimportbart.nl

ZO 14 JUNI

Rederij Leerdam

Actief vaderdag-
arrangement
www.rederijleerdam.nl

DO 18 JUNI t/m

ZA 11 JULI

Fort Rijnauwen

Opera The Day After
www.hollandopera.nl

ZA 20 JUNI

Steenbergen en Bergen op Zoom

Dag van de Architectuur
www.westbrabantse-waterlinie.nl

ZO 21 JUNI

Fort Resort Beemster

Vaderdag BBQ/golfclinic
www.fortresort-beemster.nl

ZA 27 JUNI

Fort Hoofddijk

Festival de Beschaving
www.debeschaving.nl

ZO 28 JUNI

Werk aan het Spoel

Korenfestival
www.werkaanhetspoel.nl

JULI

JULI t/m AUG.

Fort de Hel

Expositie Frank Kastelein
www.fortdehel.nl

[JULI/AUG.]

Zomer vol Verhalen

De weekenden in juli en augustus worden lazy afternoons dankzij 'Zomer vol verhalen'. Op 13 forten en groene locaties door het land brengen vertellers spannende, mysterieuze of ontroerende verhalen tot leven. Verhalen voor jong en oud. Ervaar de 'sense of place' in een speciale verhaalwandeling over het fort en ontdek wat de soldaten aten, waar ze sliepen en hoe ze omgingen met hun verveling.

 www.zomervolverhalen.nl

[SEPT.]

Fortenfestival en Prinsenmaand

Van 4 t/m 13 september kan je genieten van theater, film, beeldende kunst en muziek tijdens het Fortenfestival. Op Fort Markenbinnen en Werk aan de Korte Uitweg zijn buitenbioscopen. Op zaterdag 12 en zondag 13 september openen veel forten hun deuren tijdens het Open Monumenten Weekend. Van 5 t/m 26 september bruisen de vestingsteden in de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie tijdens de Prinsenmaand. Er zijn theatervoorstellingen en ook straatfestivals met muziek, kinderactiviteiten en rondwandelingen. Voor een ultieme belevenis stap je in een oldtimer dubbeldekker voor een ouderwets ritje langs diverse vestingsteden.

🌐 www.fortenfestival.nl en 🌐 www.prinsenmaand.nl

FOTO: OUTDOOR CINEMA

ZA 4 & ZO 5 JULI

Wielegaard

Kunst- en cultuurweekend
www.wielegaard.nl

ZA 11 & ZO 12 JULI

Fort aan de Klop

Cirque Moustache
www.fortaandeklop.com

ZA 18 t/m ZO 26 JULI

Werk aan het Spoenl

Atelier Anneke Wessels
Workshopweek beeldhouwen in steen
www.annekewessels.nl

AUGUSTUS

ZA 15 t/m ZO 23 AUG.

Werk aan het Spoenl

Atelier Anneke Wessels
Workshopweek beeldhouwen in steen
www.annekewessels.nl

ZA 22 & ZO 23 AUG.

Fort Kijkduin

Northsea Soul Festival
www.fortkijkduin.nl

ZA 29 AUG.

Werk aan het Spoenl

Popfestival Down to the River
www.downtotheriver.nl

ZA 29 AUG.

Stelling van Amsterdam

Fietstoertocht Rondje Stelling
www.stellingvan-amsterdam.nl

ZA 29 & ZO 30 AUG.

Fort Bakkerskil

Napoleontisch regiment strijkt neer
www.liniepadfestival.nl

SEPTEMBER

ZO 6 SEPT.

Liniepad Werkendam/Woudrichem

Natuurwandelingen en fotoworkshops
www.liniepadfestival.nl

ZA 12 SEPT.

Restaurant Vroeg

Boerenmarkt
www.vroeg.nl

ZA 12 & ZO 13 SEPT.

Alle forten in Utrecht

Waterlinieweekend
www.stellingvan-utrecht.nl

ZA 12 & ZO 13 SEPT.

Fort Sabina

Open Monumentendag: kunst- en cultuurroute
www.fortsabina.nl

ZO 13 SEPT.

Liniepad Werkendam/Woudrichem

Creative workshops Kunst langs de linie
www.liniepadfestival.nl

ZA 19 & ZO 20 SEPT.

Fort Sabina

Kunst- en cultuurroute
www.fortsabina.nl

ZO 20 SEPT.

Liniepad Werkendam/Woudrichem

Workshops tai chi, yoga, pilates, dichten/schrijven
www.liniepadfestival.nl

ZA 26 & ZO 27 SEPT.

Fort Altena

Liniepadfestival 'Linie in beeld'
www.liniepadfestival.nl

OKTOBER

ZO 4 OKT. t/m ZO 6 DEC.

Kunstfort bij Vijfhuizen

Tentoonstelling Lichtjaren
www.kunstfort.nl

ZA 17 & ZO 18 OKT.

Fort Vechten

Vormgevers in hout
www.vormgeversinhout.nl

DI 20 OKT.

Fort Hoofddijk

Herfst-knutselen
www.uu.nl/botanische-tuinen

ZO 18 t/m ZO 25 OKT.

Forteiland IJmuiden

Avontuurlijk Forteiland
www.avontuurlijkforteiland.nl

ZA 24 & ZO 25 OKT.

Slot Loevestein

Riddertoernooi
www.slotloevestein.nl

NOVEMBER

ZO 1 NOV.

Fort Nigtevecht

Allerzielen
www.fortnigtevecht.nl

DECEMBER

VR 25 DEC.

Fort Resort Beemster

Kerstdiner
www.fortresort-beemster.nl

ZO 27 t/m DI 29 DEC.

Slot Loevestein

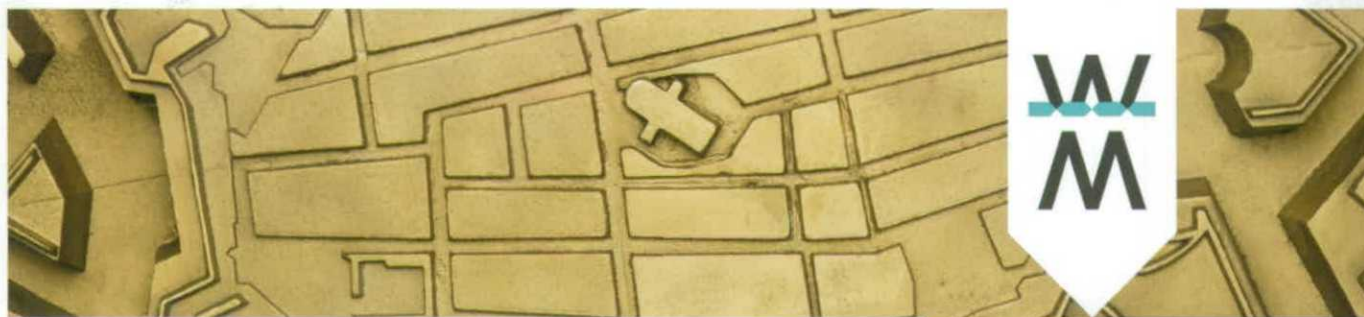
Winterfeest
www.slotloevestein.nl

Kunst beleven in Vijfhuizen

Kijk voor alle evenementen op www.forten.nl.

Waterliniemuseum: een stoer nieuw familiemuseum

**WATER
LINIE
MUSEUM**

Bezoek het Waterliniemuseum Fort bij Vechten vanaf dit najaar. Hier ontdek je van alles over de verdediging van Nederland door de inzet van water. Mensen uit verschillende tijden nemen je mee in hun belevenissen en je kunt zelf de maquette van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in stelling brengen en ervaren hoe die werkt!

Kom kijken hoe het fort er oorspronkelijk uitzag en geniet van de bijzondere natuur. Tijdens je zwerftocht over het fort kun je je in de historische gebouwen verder verdiepen in fortbouw, het leven van de soldaten, de aanval en verdediging en de Romeinen die hier eeuwen geleden al een fort stichtten.

**FORT BIJ
VECHTEN**

ONTDEK HET WATERLINIEMUSEUM NU AL VIA www.waterliniemuseum.nl

GIMME SHELTER

FORTEN EN FICTIES IN LAAGLAND

KUNSTMANIFESTATIE | 30 MEI T/M 20 SEPTEMBER 2015

De internationale manifestatie Gimme Shelter brengt landschap, hedendaagse kunst en cultuurhistorie samen op drie schitterende forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam. Van 30 mei t/m 20 september bent u van harte welkom om de werken van meer dan vijftig kunstenaars – jonge talenten en gerenommeerde namen – te bewonderen. Daarnaast zijn er in elk fort prepping courses, SOS-shops en ruilbeurzen.

KunstFort Asperen | Langendijk 60 | Acquoy
Fort Nieuwersluis | Rijksstraatweg 7b | Nieuwersluis
Kunstfort bij Vijfhuizen | Fortwachter 1 | Vijfhuizen

Curatoren | Lucette ter Borg en Sacha Bronwasser
www.gimme-shelter.nl | info@gimme-shelter.nl

Wij zoeken vrijwilligers! Bent u geïnteresseerd?
Stuur een mail naar vrijwilligers@gimme-shelter.nl

Gimme Shelter wordt mede mogelijk gemaakt door het Mondriaan Fonds | VSBfonds Fonds 21 | provincie Utrecht | provincie Noord-Holland | provincie Gelderland | Prins Bernhard Cultuurfonds | Cultuurfonds Stichtse Vecht | gemeente Haarlemmermeer | Janivo Stichting KF Hein Fonds | KUNSTENISRAËL | ANWB | gemeente Geldermalsen.

foto: Restricted Areas © Danila Tkachenko | Fort Nieuwersluis